

ΓΝΩΡΙΖΩ, ΔΕΝ ΞΕΧΝΩ, ΔΙΕΚΔΙΚΩ

ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ

Κείμενα ιστορικής, θεολογικής και αρχαιολογικής τεκμηρίωσης

ΣΥΓΓΡΑΦΗ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Νατάσα Χατζησάββα
Θεολόγος

Δρ Ανδρέας Φούλιας
Βυζαντινολόγος
ΕΜΕ Θρησκευτικών, ΥΠΑΝ

Κύπρος
2026

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Κατάλογος μνημείων της Κύπρου ανά επαρχία

A/A	Μνημείο	Σελίδα
0	<u>ΕΙΣΑΓΩΓΗ: Γνωρίζω, Δεν Ξεχνώ, Διεκδικώ</u>	4
Μνημεία ανά επαρχία		
1	<u>Μνημεία Επαρχίας Αμμοχώστου</u>	6-23
1.1	<u>Αμμόχωστος, Καρπασία - Μονή Αποστόλου Ανδρέα</u>	6
1.2	<u>Αμμόχωστος, Λυθράγκωμη - Μονή Παναγίας Κανακαριάς</u>	8
1.3	<u>Αμμόχωστος, Σαλαμίνα</u>	10
1.4	<u>Αμμόχωστος - Κάστρο της Καντάρας</u>	12
1.5	<u>Αμμόχωστος, Έγκωμη - Μονή Αποστόλου Βαρνάβα</u>	14
1.6	<u>Αμμόχωστος - Γοτθικός ναός Αγίου Νικολάου</u>	16
1.7	<u>Αμμόχωστος, Σαλαμίνα - Ερείπια Βασιλικής Αγίου Επιφανίου</u>	18
1.8	<u>Αμμόχωστος - Ναός Αγίου Γεώργιου των Ελλήνων</u>	21
1.9	<u>Αμμόχωστος, Ριζοκάρπασο - Ναός Αγίας Αθανασίας</u>	23
2	<u>Μνημεία Επαρχίας Λάρνακας</u>	26-36
2.1	<u>Λάρνακα - Ναός Αγίου Λαζάρου</u>	26
2.2	<u>Λάρνακα - Αρχαίο Κίτιο</u>	28
2.3	<u>Λάρνακα, Κίτι - Ναός Παναγίας Αγγελόκτιστης</u>	30
2.4	<u>Λάρνακα, Χοιροκοιτία- Νεολιθικός οικισμός</u>	32
2.5	<u>Λάρνακα - Χαλά Σουλτάν Τεκκέ</u>	34
2.6	<u>Λάρνακα - Μονή Σταυροβουνίου</u>	36
3	<u>Μνημεία Επαρχίας Λεμεσού</u>	38-42
3.1	<u>Λεμεσός, Αμαθούντα</u>	38
3.2	<u>Λεμεσός - Κάστρο Κολοσσίου</u>	40
3.3	<u>Λεμεσός, Κούριο</u>	42
4	<u>Μνημεία Επαρχίας Πάφου</u>	44-58
4.1	<u>Πάφος, Κάτω Πάφος - Βασιλική και ναός Χρυσοπολίτισσας</u>	44
4.2	<u>Πάφος, Γεροσκήπου - Ναός Αγίας Παρασκευής</u>	46
4.3	<u>Πάφος - Τάφοι των Βασιλέων</u>	48
4.4	<u>Πάφος - Εγκλείστρα - Μονή Αγίου Νεοφύτου</u>	50
4.5	<u>Πάφος, Κούκλια-Παλαίπαφος</u>	52
4.6	<u>Πάφος, Κρίτου Τέρρα - Ναός Αγίας Αικατερίνης</u>	54
4.7	<u>Πάφος - Μεσαιωνικό Κάστρο</u>	56
4.8	<u>Πάφος - Πέτρα του Ρωμιού</u>	58
5	<u>Μνημεία Επαρχίας Λευκωσίας</u>	60-74
5.1	<u>Λευκωσία, Μόρφου - Σόλοι</u>	60
5.2	<u>Λευκωσία, Μόρφου - Ναός Αγίου Μάμαντος</u>	62
5.3	<u>Λευκωσία - Παλαιό Αρχιεπισκοπικό Μέγαρο</u>	64
5.4	<u>Λευκωσία - Τύμβος της Μακεδονίτισσας</u>	66
5.5	<u>Λευκωσία - Φυλακισμένα Μνήματα</u>	68

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Συνέχεια καταλόγου μνημείων ανά επαρχία

A/A	Μνημείο	Σελίδα
<u>5.6</u>	<u>Λευκωσία, δάσος Μαχαιρά - Βασιλική και Σταυροπηγιακή Μονή Παναγίας του Μαχαιρά</u>	70
<u>5.7</u>	<u>Λευκωσία - Μονή Παναγίας του Κύκκου</u>	72
<u>5.8</u>	<u>Λευκωσία - Κρησφύγετο Γρηγόρη Αυξεντίου</u>	74
<u>6</u>	<u>Μνημεία Επαρχίας Κερύνειας</u>	<u>76-88</u>
<u>6.1</u>	<u>Κερύνεια, Καλογραία - Μονή του Χριστού Αντιφωνητή</u>	76
<u>6.2</u>	<u>Κερύνεια - Κάστρο της Κερύνειας</u>	78
<u>6.3</u>	<u>Κερύνεια - Αββαείο Μπελλαπίς</u>	80
<u>6.4</u>	<u>Κερύνεια, Λιβερά - «Νερό των Αποστόλων»</u>	82
<u>6.5</u>	<u>Κερύνεια, Κορμακίτης – Ναός Άγιος Γεώργιος</u>	84
<u>6.6</u>	<u>Κερύνεια, Χαλεύκα (Πενταδάκτυλος) - Αρμενικό μοναστήρι Αγίου Μακαρίου (Sourp Magar / Magaravank)</u>	86
<u>6.7</u>	<u>Κερύνεια, Καραβάς - Μονή Παναγίας Αχειροποίητου</u>	88

Φωτογραφικό υλικό: Οι φωτογραφίες ανήκουν στο αρχείο του δρος Α. Φούλια, εκτός εκεί που αναφέρεται διαφορετική προέλευση.

© 2026 Νατάσα Χατζησάββα και Δρ Ανδρέας Φούλιας. Απαγορεύεται η αναδημοσίευση ή αναπαραγωγή ολική ή μερική, με οποιονδήποτε τρόπο, μηχανικό, ηλεκτρονικό, διαδικτυακό, φωτοτυπικό, ή άλλον, χωρίς προηγούμενη γραπτή άδεια των αναφερομένων σε κάθε περίπτωση δημιουργών/συγγραφέων.

Γνωρίζω, Δεν Ξεχνώ, Διεκδικώ

Τα μνημεία και η παράδοσή μας ως ιερή παρακαταθήκη

Η Κύπρος είναι μια γη ευλογημένη, όπου η ιστορία, η πίστη και η παράδοση συνυφαίνονται αδιάκοπα μέσα στους αιώνες. Στους ναούς, στα μοναστήρια, στους αρχαιολογικούς χώρους, στα κάστρα και στα ιερά προσκυνήματα του τόπου μας σώζεται όχι μόνο η καλλιτεχνική και αρχιτεκτονική δημιουργία προηγούμενων γενεών, αλλά και η ίδια η ψυχή της Κύπρου. Κάθε μνημείο αποτελεί μια ζωντανή μαρτυρία της πνευματικής πορείας, της ιστορικής συνέχειας και της πολιτισμικής ταυτότητας του λαού μας.

Τα μνημεία αυτά δεν είναι απλώς κατάλοιπα του παρελθόντος. Είναι φορείς μνήμης. Είναι χώροι όπου έζησαν άνθρωποι, όπου υψώθηκε προσευχή, όπου διατηρήθηκε η πίστη, όπου η παράδοση πέρασε από γενιά σε γενιά ως πολύτιμη παρακαταθήκη. Στους τοίχους των εκκλησιών, στις φθαρμένες τοιχογραφίες, στις εικόνες, στις πέτρες και στα ερείπια αποτυπώνεται η αδιάκοπη πορεία ενός τόπου που, παρά τις δοκιμασίες, δεν έπαψε να μαρτυρεί την ιστορία και την πνευματική του κληρονομιά.

Η σημασία αυτής της μνήμης γίνεται ακόμη βαθύτερη όταν στρέφεται κανείς προς τα κατεχόμενα εδάφη της πατρίδας μας. Εκεί, όπου τόποι ιεροί, μνημεία ανεκτίμητης ιστορικής και συναισθηματικής αξίας και σύμβολα αιώνων παραμένουν ορφανά και αποκομμένα από τους φυσικούς τους προστάτες, η μνήμη αποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα. Οι εκκλησίες, τα μοναστήρια και οι ιστορικοί χώροι των κατεχόμενων περιοχών δεν είναι μακρινές εικόνες ενός χαμένου παρελθόντος, είναι ζωντανά τεκμήρια της ταυτότητάς μας, τραυματισμένα αλλά όχι σβησμένα. Φέρουν επάνω τους τον πόνο της προσφυγιάς, αλλά και τη δύναμη της αντοχής. Υπενθυμίζουν ότι η ιστορία δεν διαγράφεται, η πίστη δεν καταλύεται και η παράδοση δεν παύει να ζει όσο παραμένει στη συλλογική συνείδηση.

Γι' αυτό και το «Γνωρίζω, Δεν Ξεχνώ, Διεκδικώ» δεν είναι μόνο ένα σύνθημα, είναι στάση ευθύνης απέναντι στον τόπο και στην ιστορία του.

***Γνωρίζω** σημαίνει πλησιάζω τα μνημεία με σεβασμό, μαθαίνω την ιστορία τους, αναγνωρίζω τη σημασία τους και αντιλαμβάνομαι ότι το καθένα αποτελεί πολύτιμο κρίκο της ιστορικής μας συνέχειας.*

***Δεν ξεχνώ** σημαίνει κρατώ άσβεστη τη μνήμη των ιερών τόπων, ιδιαίτερα εκείνων που βρίσκονται στα κατεχόμενα εδάφη, και αρνούμαι να συμφιλιωθώ με τη λήθη, τη φθορά και τη σιωπή.*

Διεκδικώ σημαίνει υπερασπίζομαι το δικαίωμα της ιστορικής αλήθειας, της διατήρησης της πολιτιστικής μας κληρονομιάς και της ζωντανής παρουσίας των μνημείων μας στη μνήμη και στη συνείδηση του λαού μας. Σημαίνει ακόμη τη διεκδίκηση μιας δίκαιης λύσης, απελευθέρωση και επανένωση της πατρίδας μας.

Η παράδοση της Κύπρου δεν περιορίζεται σε όσα σώζονται ορατά. Ζει μέσα στην προφορική μνήμη, στην εκκλησιαστική ζωή, στις αφηγήσεις των ανθρώπων, στην ευλάβεια, στην επιμονή να μη λησμονηθούν οι τόποι που σφράγισαν την πορεία του τόπου μας. Η πίστη γίνεται έτσι δύναμη συνέχειας, η ιστορία γίνεται χρέος γνώσης και η μνήμη γίνεται πράξη αντίστασης στη λήθη.

Μέσα από τη μελέτη και την ανάδειξη των μνημείων δεν τιμούμε μόνο την αισθητική ή ιστορική τους αξία, τιμούμε τις ρίζες μας, την πνευματική μας κληρονομιά και το δικαίωμα ενός λαού να γνωρίζει και να διαφυλάσσει την αλήθεια του.

Η παρούσα εργασία αποτελεί μια ταπεινή συμβολή σε αυτή την πορεία μνήμης και συνείδησης. Μέσα από την προσέγγιση των μνημείων επιχειρείται όχι μόνο η ανάδειξη της ιστορικής, εκκλησιαστικής και πολιτισμικής τους σημασίας, αλλά και η υπενθύμιση ότι τα μνημεία της Κύπρου, ελεύθερης και κατεχόμενης, αποτελούν το ενιαίο σώμα της ταυτότητάς μας. Και όσο τα γνωρίζουμε, όσο δεν τα ξεχνούμε και όσο τα διεκδικούμε, τόσο διατηρούμε άσβεστο το νήμα που μας ενώνει με την **πίστη**, την **παράδοση** και την **πατρίδα** μας.

Νατάσα Χατζησάββα
Θεολόγος

1.1 Αμμόχωστος, Καρπασία - Μονή Αποστόλου Ανδρέα

Αμμόχωστος, Καρπασία – Μονή Αποστόλου Ανδρέα

Η μονή του Αποστόλου Ανδρέα στην Καρπασία αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα προσκυνήματα της Κύπρου και συνδέεται στενά με τη θρησκευτική ιστορία και την προσκυνηματική παράδοση της επαρχίας Αμμοχώστου. Σύμφωνα με την τοπική εκκλησιαστική και λαϊκή παράδοση, ο Απόστολος Ανδρέας κνηγμένος από την Παλαιστίνη αποβιβάστηκε στο ακρωτήριο και προκάλεσε θαυματουργικά την ανάβλυση πηγής από τον βράχο, θεραπεύοντας τον τυφλό γιο του καπετάνιου του πλοίου.

Με βάση τις ιστορικές μαρτυρίες, η ύπαρξη μονής στον χώρο τεκμηριώνεται τουλάχιστον κατά τον 11^ο-12^ο αιώνα. Πρόσφατα αρχαιολογικά ευρήματα, όπως ορισμένα αρχιτεκτονικά μέλη, επιτρέπουν την χρονολόγηση του μοναστικού χώρου πιθανότατα από την παλαιοχριστιανική περίοδο. Ακόμα σε κοντινή απόσταση από τη μονή εντοπίστηκαν σπηλαιώδεις ασκητικοί χώροι της παλαιοχριστιανικής περιόδου (4^{ος}-7^{ος} αι.). Ο πυρήνας του προσκυνήματος ήταν το σπήλαιο/ασκητήριο με το αγίασμα, το οποίο συνδέθηκε οργανικά με τη λατρεία του αποστόλου και με την ανάπτυξη του χώρου ως παραθαλάσσιου προσκυνηματικού σταθμού.

Αρχιτεκτονικά, η σημερινή μορφή της μονής είναι αποτέλεσμα αλληπάλληλων οικοδομικών φάσεων. Το μοναστηριακό συγκρότημα αναπτύσσεται από την περιοχή της βραχώδους ακτής, όπου βρίσκονται το αγίασμα, ο μεσαιωνικός ναός του 15^{ου} αιώνα και προς τα δυτικά, ο νεότερος σταυροθολιακός ναός το 1867, οι νεότεροι ξενώνες και νεότεροι βοηθητικοί χώροι. Η αρχιτεκτονική της μονής αντανακλά έτσι τη μακρά ιστορική της εξέλιξη και τη συνεχή λειτουργία της ως λατρευτικού κέντρου.

Κατά τη διάρκεια της μεσαιωνικής και νεότερης περιόδου το προσκύνημα απέκτησε ιδιαίτερη σημασία για ναυτικούς και ταξιδιώτες της ανατολικής Μεσογείου. Η θέση του στο άκρο της Καρπασίας, κοντά σε θαλάσσιο πέρασμα μεγάλης σημασίας, συνέβαλε ώστε η μονή να λειτουργεί όχι μόνο ως τόπος λατρείας, αλλά και ως σταθμός προσευχής, ανεφοδιασμού και αφιερωμάτων από

θαλασσοπόρους. Η μονή του Αποστόλου Ανδρέα αποτελούσε και αποτελεί μέχρι σήμερα ένα δημοφιλή προσκυνηματικό χώρο για τους χριστιανούς αλλά και για τους μουσουλμάνους κατοίκους του νησιού, αναδεικνύοντας έτσι την μακραίωνη ειρηνική συμβίωση των δύο κοινοτήτων στο νησί.

Βιβλιογραφία:

A. Foulis, “The beginnings of the monastery”, K. Demetriades (ed.), *The Monastery of Apostolos Andreas in Karpasia*, Bishopric of Karpasia, Nicosia 2023, 72-109.

O. Perdiki, “Through the eyes of a mapmaker: maritime shrines on Cyprus during the late Middle Ages” *Religions* 12 (11) (2021) 1022.

Χρ. Χατζηχριστοδούλου, «Οι άγιοι της Καρπασίας στην τέχνη», Π. Παπαγεωργίου (επιμ.), *Καρπασία, Πρακτικά Α΄ Επιστημονικού Συνεδρίου, Λεμεσός 4-5 Απριλίου 2009*, Σωματείο Ελεύθερη Ενιαία Καρπασία, Λεμεσός 2010, 404-420.

Χρ. Χατζηχριστοδούλου, Α. Φούλιας (επιμ.), *Η Ιερά μονή του Αποστόλου Ανδρέα στην Καρπασία*, Ιερά Επισκοπή Καρπασίας, Λευκωσία 2020.

1.2 Αμμόχωστος, Λυθράγκωμη - Μονή Παναγίας Κανακαριάς

Αμμόχωστος, Λυθράγκωμη – Μονή Παναγίας Κανακαριάς

Ο υφιστάμενος ναός της Παναγίας Κανακαριάς, στο χωριό Λυθράγκωμη της επαρχίας Αμμοχώστου, αποτελεί μνημείο ιδιαίτερης σημασίας για τη μελέτη της παλαιοχριστιανικής και μεσοβυζαντινής αρχιτεκτονικής στην Κύπρο. Ο σημερινός ναός, που ανάγεται κυρίως στον 12ο αιώνα, είναι κτισμένος πάνω στα ερείπια προγενέστερης παλαιοχριστιανικής ξυλόστεγης βασιλικής του 5ου αιώνα και ενός μεταγενέστερου, πιθανότατα καμαροσκεπέαστου, τρίκλιτου ναού του 8ου αιώνα. Κατά την τελική μεσοβυζαντινή ανακατασκευή του, ο ναός διαμορφώθηκε σε καμαροσκεπάστη βασιλική με τρούλλο, ενσωματώνοντας αρχαιότερα οικοδομικά στοιχεία των προηγούμενων φάσεων του.

Η αρχική παλαιοχριστιανική φάση του μνημείου ανήκε στον τύπο της τρίκλιτης ξυλόστεγης βασιλικής με νάρθηκα στα δυτικά. Από τη φάση αυτή διατηρήθηκε και ενσωματώθηκε στον μεταγενέστερο ναό η κεντρική αψίδα του ιερού, στοιχείο εξαιρετικά σημαντικό για την αρχιτεκτονική και ιστορική τεκμηρίωση του μνημείου. Η διατήρηση της αψίδας αυτής επιτρέπει την ανασύνθεση της πρώιμης μορφής του ναού και μαρτυρεί τη συνέχεια της λατρευτικής χρήσης του χώρου από την παλαιοχριστιανική έως τη μεσοβυζαντινή περίοδο.

Στο τεταρτοσφαίριο της αψίδας σωζόταν έως τον βίαιο αποτοιχισμό του μετά το 1974 ένα από τα σημαντικότερα προεικονομαχικά ψηφιδωτά σύνολα της Κύπρου, χρονολογούμενο στο πρώτο τρίτο του 6ου αιώνα. Στο κέντρο εικονιζόταν η ένθρονη Βρεφοκρατούσα εντός φωτεινής δόξας, πλαισιωμένη από δύο σεβίζοντες αγγέλους και φοινικόδενδρα, ενώ στην άντυγα του τόξου υπήρχε σειρά με ψηφιδωτά μετάλλια με τις μορφές των αποστόλων. Το ψηφιδωτό αυτό αποτελεί σημαντικό τεκμήριο της πρώιμης βυζαντινής τέχνης στην Κύπρο και συνδέεται άμεσα με τις καλλιτεχνικές τάσεις της ανατολικής Μεσογείου.

Γύρω στο 1979 το ψηφιδωτό αποτοιχίστηκε παράνομα από τον αρχαιοκάπηλο Aydın Dikmen και πωλήθηκε στο εξωτερικό. Έπειτα από δικαστικές διαδικασίες της Εκκλησίας Κύπρου και της Δημοκρατίας στις Ηνωμένες Πολιτείες, σημαντικά τμήματά του επαναπατρίστηκαν στην Κύπρο. Τα επαναπατρισμένα

αυτά τμήματα φυλάσσονται και εκτίθενται σήμερα στο Βυζαντινό Μουσείο του Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄, όπου αποτελούν ένα από τα σημαντικότερα σύνολα της συλλογής του.

Στη δυτική πλευρά του νοτιοδυτικού πεσσού σώζεται αποσπασματική επιγραφή, η οποία συνδέεται με τον πατριάρχη Ιεροσολύμων Σολομώντα, που έζησε μεταξύ 860 και 865. Η επιγραφή αυτή, σε συνδυασμό με τα σωζόμενα τοιχογραφικά σπαράγματα, φωτίζει τη μεταγενέστερη ιστορία του μνημείου. Στον ναό σώζονται επίσης αποσπασματικές τοιχογραφίες που ανάγονται σε φάσεις μετά τη δεύτερη οικοδομική περίοδο του 8ου αιώνα, καθώς και μεταγενέστερες εικονιστικές και διακοσμητικές επεμβάσεις, οι οποίες επιβεβαιώνουν τη μακρά διάρκεια χρήσης και ανανέωσης του ναού.

Κατά τα έτη 2024–2025 πραγματοποιήθηκαν εργασίες συντήρησης καθώς και επεμβάσεις στερέωσης και αποκατάστασης στο μοναστηριακό συγκρότημα και στον ναό της Παναγίας Κανακαριάς, υπό την ευθύνη της δικοινοτικής Τεχνικής Επιτροπής για την Πολιτιστική Κληρονομιά.

Η Παναγία Κανακαριά αποτελεί, μνημείο εξαιρετικής ιστορικής, αρχιτεκτονικής και καλλιτεχνικής αξίας. Η διαδοχή των οικοδομικών της φάσεων, η διατήρηση της παλαιοχριστιανικής αψίδας, το περίφημο ψηφιδωτό του πρώτου μισού του 8ου αιώνα και η περιπέτεια της σύλησης και του μερικού επαναπατρισμού του καθιστούν τον ναό κομβικό για την κατανόηση της εξέλιξης της χριστιανικής τέχνης στην Κύπρο, αλλά και για τη μελέτη της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς του νησιού κατά τη σύγχρονη εποχή.

Βιβλιογραφία:

A.H.S. Megaw, and E.J.W. Hawkins, *The church of the Panagia Kanakaria at Lythrankomi in Cyprus: Its mosaics and frescoes*, Dumbarton Oaks Studies 14. Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, Washington 1977.

A. Papageorgiou, *Christian art in the Turkish-occupied part of Cyprus*. Holy Archbishopric of Cyprus, 241–257, Nicosia 2010.

A. Φούλιας, *Αρχιτεκτονική και μνημειακή ζωγραφική στην Κύπρο κατά την περίοδο των αραβικών επιδρομών (649–965)*, Διδακτορική διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 2011.

1.3 Αμμόχωστος, Σαλαμίνα

Αμμόχωστος, Σαλαμίνα – Βασίλειο Σαλαμίνας

Η Σαλαμίνα αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους αρχαιολογικούς χώρους της Κύπρου και μία από τις σπουδαιότερες αρχαίες πόλεις του νησιού. Ο αρχαιολογικός χώρος βρίσκεται βόρεια της σύγχρονης πόλης της Αμμοχώστου και καταλαμβάνει μεγάλη έκταση, που μαρτυρεί τη διαχρονική πολιτική, οικονομική και θρησκευτική σημασία της πόλης. Σύμφωνα με την αρχαία παράδοση, η ίδρυσή της αποδιδόταν στον Τεύκρο. Ιστορικά, η Σαλαμίνα υπήρξε για μακρά περίοδο ένα από τα σημαντικότερα αστικά κέντρα της Κύπρου και γνώρισε ιδιαίτερη ακμή κατά τους ελληνιστικούς, ρωμαϊκούς και παλαιοχριστιανικούς χρόνους.

Η αρχιτεκτονική φυσιογνωμία της Σαλαμίνας που είναι σήμερα ορατή διαμορφώθηκε κυρίως κατά τη Ρωμαϊκή και Παλαιοχριστιανική περίοδο. Ανάμεσα στα σημαντικότερα σωζόμενα μνημεία συγκαταλέγονται το θέατρο, το Γυμνάσιο με τα λουτρά, η αγορά, οι ρωμαϊκές στοές, καθώς και οι μεγάλες παλαιοχριστιανικές βασιλικές. Ιδιαίτερη θέση κατέχει η βασιλική του Αγίου Επιφανίου, η οποία χρονολογείται στα τέλη του 4ου με αρχές του 5ου αιώνα και αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα παλαιοχριστιανικά μνημεία της Κύπρου. Η εξέλιξη αυτή δείχνει ότι η Σαλαμίνα δεν υπήρξε μόνο ένα μεγάλο διοικητικό και αστικό κέντρο της αρχαιότητας, αλλά και κομβικός χώρος της χριστιανικής παρουσίας στο νησί.

Το θέατρο και το Γυμνάσιο, ιδίως, αποτελούν τα εντυπωσιακότερα σωζόμενα κατάλοιπα της πόλης και αποτυπώνουν τον μνημειακό χαρακτήρα της ρωμαϊκής Σαλαμίνας. Οι ανασκαφές και οι εργασίες αποκατάστασης του 20ού αιώνα ανέδειξαν κυρίως τα δημόσια οικοδομήματα του βόρειου τμήματος της πόλης, επιτρέποντας την ανασύνθεση της πολεοδομικής οργάνωσης και της δημόσιας ζωής της. Παράλληλα, οι μεγάλες παλαιοχριστιανικές βασιλικές της καταδεικνύουν τη μετάβαση της πόλης από το κλασικό και ρωμαϊκό παρελθόν της σε ένα νέο παλαιοχριστιανικό αστικό και θρησκευτικό τοπίο.

Η Σαλαμίνα/Κωνσταντία αποτελεί τη μήτρα του Ελληνισμού και του Χριστιανισμού στη Κύπρο, καθώς αποτυπώνει τη διαδοχή πολλών φάσεων της κυπριακής ιστορίας, από την αρχαιότητα έως τους παλαιοχριστιανικούς χρόνους. Η μνημειακή της κλίμακα, η ποικιλία των δημόσιων και εκκλησιαστικών οικοδομημάτων και η κεντρική της θέση στην ιστορία της Κύπρου καθιστούν τον χώρο έναν από τους σημαντικότερους φορείς της πολιτιστικής κληρονομιάς του νησιού.

Βιβλιογραφία:

A. Foulías, “The Basilica of St. Epiphánios: Architecture and Chronology”, Sabine Rogge, Christina Ioannou, Theodoros Mavrojannis (eds), *Proceedings of the Conference, Salamis of Cyprus, History and Archaeology from the Earliest Times to Late Antiquity, Nicosia 21-23 May 2015, Schriften des Instituts für Interdisziplinäre Zypern-Studien, University of Münster*, vol. 13, 2019, Waxmann, Münster – New York 2019, 719-729.

V. Karageorgis, *Salamis in Cyprus*, Homeric, Hellenistic and Roman, Thames and Hudson London 1969.

Μ. Ιακώβου, *Αμμόχωστος. Έγκωμη-Σαλαμίνα-Αμμόχωστος. 16ος αιώνας π.Χ.-16ος αιώνας μ.Χ., Ταξιδεύοντας στον χώρο και στον χρόνο, Διάλεξη 2, Σειρά Ανατολική Μεσόγειος, Σεπτέμβριος 1993, τεύχ. 02, Αθήνα 1993.*

1.4 Αμμόχωστος - Κάστρο της Καντάρας

Αμμόχωστος, Καρπασία – Κάστρο της Καντάρας

Το Κάστρο της Καντάρας αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα μεσαιωνικά οχυρά της Κύπρου και το ανατολικότερο από τα τρία μεγάλα κάστρα της οροσειράς του Πενταδακτύλου, μαζί με τον Άγιο Ιλαρίωνα και το Βουφαβέντο. Κτισμένο σε απόκρημνη και δεσπόζουσα κορυφή, στην ανατολική άκρη του βουνού, κατείχε εξαιρετικά σημαντική στρατηγική θέση, καθώς επέβλεπε τη Μεσαορία, τη χερσόνησο της Καρπασίας και το βόρειο θαλάσσιο μέτωπο της Κύπρου. Η σημασία του συνδέεται άμεσα με τον αμυντικό έλεγχο του νησιού και με τη διαμόρφωση ενός συστήματος οχυρών παρατήρησης και προστασίας κατά τη μεσαιωνική περίοδο.

Από ιστορική άποψη, το κάστρο θεωρείται ότι έχει βυζαντινή απαρχή, πιθανότατα ως οχυρωμένος σταθμός παρατήρησης, και απέκτησε ιδιαίτερη σημασία κατά τους φραγκικούς χρόνους. Η έρευνα έχει δείξει ότι η Καντάρα συνδέθηκε στενά με τις στρατιωτικές και πολιτικές συγκρούσεις του 13ου αιώνα και ότι ενισχύθηκε ιδιαίτερα κατά την περίοδο των Λουζινιανών, όταν τα ορεινά κάστρα του Πενταδακτύλου λειτούργησαν ως βασικοί πυλώνες της άμυνας του νησιού. Κατά τη βενετική περίοδο το κάστρο κρίθηκε πλέον ξεπερασμένο σε σχέση με τα νέα συστήματα οχύρωσης και σταδιακά εγκαταλείφθηκε, όπως και τα άλλα ορεινά κάστρα της Κύπρου.

Αρχιτεκτονικά, η Καντάρα αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα ορεινού μεσαιωνικού φρουρίου προσαρμοσμένου στο φυσικό ανάγλυφο. Η διάταξη του κάστρου εκμεταλλεύεται πλήρως τη στενή και απόκρημνη κορυφή πάνω στην οποία οικοδομήθηκε, δημιουργώντας ένα ισχυρά αμυντικό σύνολο με περιβόλους, πύργους, δεξαμενές και εσωτερικούς χώρους που εξυπηρετούσαν τη φρουρά. Πρόσφατη μελέτη ανέδειξε ιδιαίτερα τον ρόλο της Καντάρας στην εξέλιξη της λεγόμενης «ενεργητικής άμυνας» τον 13ο αιώνα, επισημαίνοντας ότι η μορφή και η οργάνωση του κάστρου ανταποκρίνονταν όχι μόνο στην ανάγκη παθητικής προστασίας αλλά και στη δυνατότητα ελέγχου, επιτήρησης και έγκαιρης αντίδρασης σε ευρύ γεωγραφικό πεδίο.

Η ιδιαιτερότητα της Καντάρας έγκειται ακριβώς στη στενή σχέση ανάμεσα στο φυσικό τοπίο και την οχυρωματική αρχιτεκτονική. Η θέση της δεν επιλέχθηκε μόνο για λόγους ασφάλειας, αλλά και για την εξαιρετική ορατότητα που προσέφερε προς τη Μεσαορία, την Καρπασία, το θαλάσσιο μέτωπο και, σε καθαρές ατμοσφαιρικές συνθήκες, ακόμη και προς μακρινότερους ορίζοντες της ανατολικής Μεσογείου. Έτσι, το κάστρο δεν αποτελεί απλώς ένα μεμονωμένο μνημείο στρατιωτικής αρχιτεκτονικής, αλλά τμήμα ενός ευρύτερου συστήματος ελέγχου του χώρου και της επικράτειας.

Συνολικά, το Κάστρο της Καντάρας συνιστά μνημείο εξαιρετικής ιστορικής και αρχιτεκτονικής σημασίας. Η βυζαντινή απαρχή του, η ενίσχυσή του κατά τη φραγκική περίοδο, η στρατηγική του θέση και η προσαρμογή του στο ορεινό τοπίο το καθιστούν ένα από τα σημαντικότερα τεκμήρια της μεσαιωνικής αμυντικής οργάνωσης της Κύπρου.

Βιβλιογραφία:

Department of Antiquities, Republic of Cyprus, ‘The Castle of Kantara’, *Ministry of Culture, Republic of Cyprus*, n.d.

<https://www.culture.gov.cy/dmcculture/DA/DA.nsf/All/85D0FBBB06582D3EC2257276003AD792?OpenDocument> [Πρόσβαση 15 Apr 2026].

N. Morelle, “The castle of Kantara: A key to the evolution of active defence in the 13th century between the Eastern and the Western worlds”, *The Castle Studies Group Journal* 28 (2014–2015), σσ. 292–318.

G. Verdiani και C. Chater, ‘Venetian changing territorial concepts: Cyprus case study’, στο *Defensive Architecture of the Mediterranean*, DIDApres, Firenze, 2016.

1.5 Αμμόχωστος, Έγκωμη - Μονή Αποστόλου Βαρνάβα

Αμμόχωστος – Μονή Αποστόλου Βαρνάβα

Η μονή του Αποστόλου Βαρνάβα στην Έγκωμη αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα μνημεία της Κύπρου, καθώς συνδέεται άμεσα με τον ιδρυτή και προστάτη άγιο της Εκκλησίας της Κύπρου. Ο ναός του Αποστόλου Βαρνάβα είναι κτισμένος πάνω στα ερείπια τρίκλιτης ξυλόστεγης παλαιοχριστιανικής βασιλικής του 5ου αιώνα, η οποία οικοδομήθηκε με επιχορήγηση του αυτοκράτορα Ζήνωνα, μετά την ανεύρεση το 488 του τάφου του αποστόλου από τον αρχιεπίσκοπο Ανθέμιο. Το γεγονός αυτό συνδέθηκε άμεσα με την ενίσχυση του κύρους της κυπριακής Εκκλησίας (επιβεβαίωσε και ενίσχυσε το Αυτοκέφαλο της Εκκλησίας της Κύπρου, το οποίο αναγνωρίστηκε στη Γ΄ Οικουμενική Σύνοδο το 431) και με την καθιέρωση του χώρου ως σημαντικού προσκυνηματικού κέντρου.

Το υφιστάμενο καθολικό της μονής ανήκει στους πολύτρολλους ναούς της Κύπρου και αρχικά οικοδομήθηκε ως τρίτρολλος ναός, περιλαμβάνοντας πιθανότατα και το ανατολικό τμήμα της παλαιοχριστιανικής φάσης. Σήμερα σώζονται μόνο οι δύο τρούλλοι, καθώς το ανατολικό τμήμα κατέρρευσε, πιθανότατα κατά τον 16ο αιώνα. Μετά την κατάρρευση αυτή ακολούθησαν εργασίες αναστήλωσης κατά τον 17ο και τον 18ο αιώνα, οπότε ανακατασκευάστηκε και η ασίδα του ιερού. Ο σημερινός ναός είναι μία τρίκλιτη βασιλική, που ουσιαστικά συντίθεται από δύο, και αρχικά τρεις, κατά σειρά σταυροειδείς εγγεγραμμένους με τρούλλο ναούς, και χρονολογείται στο τέλος του 10ου αιώνα. Τυπολογικά παρουσιάζει στενή σχέση με τον ναό του Αγίου Λαζάρου στη Λάρνακα.

Ανατολικά της ασίδας του υφιστάμενου ναού σώζεται το ερειπωμένο ανατολικό τμήμα της παλαιοχριστιανικής βασιλικής. Το βόρειο κλίτος της κατέληγε σε ευθύγραμμο τοίχο, ενώ το νότιο σε ημικυκλική ασίδα, η οποία λειτουργούσε ως ταφικό παρεκκλήσι, αφού εκεί φυλασσόταν λάρνακα με τα λείψανα του αποστόλου Βαρνάβα. Τα λείψανα αυτά είχαν μεταφερθεί από τον αρχικό υπόγειο λαξευτό ρωμαϊκό τάφο, που βρίσκεται περίπου εκατό μέτρα ανατολικά της μονής και μεταγενέστερα περιλήφθηκε σε μικρό εκκλησάκι. Η μονή του Αποστόλου

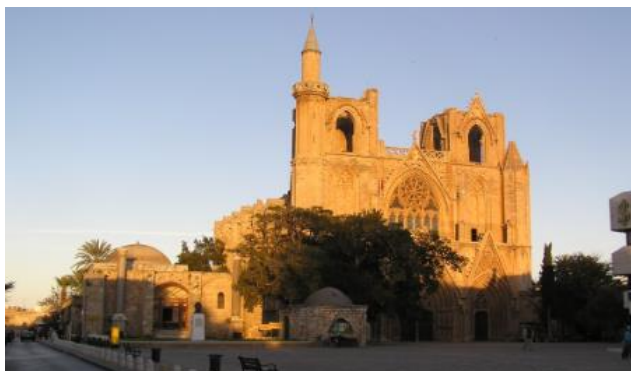
Βαρνάβα αποτελεί, επομένως, μνημείο εξαιρετικής θρησκευτικής, ιστορικής και αρχιτεκτονικής σημασίας, καθώς συμπυκνώνει την αποστολική παράδοση της Κύπρου και τη διαχρονική εξέλιξη της λατρείας του πολιούχου αποστόλου της Κύπρου.

Βιβλιογραφία:

S. Čurčić, “Byzantine architecture on Cyprus: an introduction to the problem of the genesis of a regional style”, N.P Ševčenko, C. Moss (eds), *Medieval Cyprus: Studies in art, architecture, and history in memory of Doula Mouriki*, Princeton University Press 1999, 71–91.

A.Papageorghiou, *Christian art in the Turkish-occupied part of Cyprus*, Holy Archbishopric of Cyprus, Nicosia 2010, 46–51.

1.6 Αμμόχωστος – Γοτθικός ναός Αγίου Νικολάου

Αμμόχωστος – Γοτθικός ναός Αγίου Νικολάου

Ο μεγαλοπρεπής ναός του Αγίου Νικολάου στην Αμμόχωστο αποτελεί ίσως το σημαντικότερο γοτθικό μνημείο της Κύπρου και συγκαταλέγεται στα λαμπρότερα δείγματα αρχιτεκτονικής της ανατολικής Μεσογείου. Ο ναός άρχισε να οικοδομείται κατά το τέλος του 13^{ου} και περατώθηκε στις αρχές του 14^{ου} αιώνα, σε περίοδο μεγάλης ακμής της Αμμοχώστου, και συνδέθηκε άμεσα με τη λατινική εκκλησιαστική και πολιτική παρουσία στο νησί. Υπήρξε η έδρα του Λατίνου αρχιεπισκόπου της πόλης, ενώ στον ίδιο χώρο τελούνταν οι στέψεις των Λουζινιανών βασιλέων της Κύπρου ως βασιλέων και των Ιεροσολύμων.

Ο ναός είναι τρίκλιτος και ακολουθεί τον ώριμο γοτθικό ρυθμό. Στην ανατολική του πλευρά απολήγει σε τρεις πολυγωνικές αγίδες, ενώ το εσωτερικό του οργανώνεται με δύο σειρές στηριγμάτων που χωρίζουν τα κλίτη και φέρουν τα οξυκόρυφα τόξα και τις θολοδομίες. Ιδιαίτερα εντυπωσιακή είναι η δυτική πρόσοψη, με τρεις μνημειακές πύλες, βαθμιδωτά θυρώματα, πλούσιο γλυπτό διάκοσμο και έντονη κατακόρυφη ανάπτυξη, στοιχεία που παραπέμπουν σε γαλλικά γοτθικά πρότυπα, αλλά και σε οικοδομήματα της λατινικής Ανατολής. Το μνημείο εκφράζει με εξαιρετική σαφήνεια τη συνάντηση της λατινικής Δύσης με την ανατολική Μεσόγειο. Παρά τη σαφή γοτθική του ταυτότητα, ο ναός εντάσσεται στο ιστορικό και καλλιτεχνικό τοπίο της Ανατολικής Μεσογείου, όπου δυτικές και βυζαντινές επιρροές συνυπήρξαν και συχνά αλληλεπίδρασαν.

Μετά την οθωμανική κατάκτηση της Αμμοχώστου το 1571, ο ναός μετατράπηκε σε μουσουλμανικό τέμενος, γνωστό σήμερα ως τέμενος Λαλά Μουσταφά Πασά. Παρά τις μεταγενέστερες επεμβάσεις, ο βασικός γοτθικός χαρακτήρας του μνημείου διατηρήθηκε.

Βιβλιογραφία:

A. Franke, “St Nicholas in Famagusta: A New Approach to the Dating, Chronology and Sources of Architectural Language”, M. J. K. Walsh, P. W. Edbury, N. S. H. Coureas (eds), *Medieval and Renaissance Famagusta. Studies in Architecture, Art and History*, Ashgate, Surrey 2012, 75-91.

A. Papageorgiou, “Crusader influence on the Byzantine art of Cyprus”, N. Coureas & J. Riley-Smith (eds), *Cyprus and the Crusades*, Cyprus Research Centre, Nicosia 1995, 275–294.

A. Papageorgiou, *L’art byzantin de Chypre et l’art des croisés: Influences réciproques. Report of the Department of Antiquities, Cyprus* (1982), 217–226.

1.7 Αμμόχωστος, Σαλαμίνα – Ερείπια Βασιλικής Αγίου Επιφανίου

Αμμόχωστος – Βασιλική Αγίου Επιφανίου

Η βασιλική του Αγίου Επιφανίου στη Σαλαμίνα είναι η μεγαλύτερη βασιλική που κατασκευάστηκε στη Κύπρο και αποτελεί ένα από τα αρχαιότερα και σημαντικότερα χριστιανικά μνημεία της, καθώς και ένα από τα πιο εντυπωσιακά αρχιτεκτονικά έργα του τέλους του 4^{ου}- 5^{ου} αιώνα. Η ανέγερσή της άρχισε κατά τα τελευταία έτη της αρχιερατείας του αγίου Επιφανίου, μητροπολίτη Κωνσταντίας (367–403), και συνδέεται άμεσα με την εδραίωση του χριστιανισμού στη μητρόπολη και πρωτεύουσα τότε της Κύπρου Κωνσταντίας. Μετά τον θάνατό του το 403, οι εργασίες συνεχίστηκαν από τον διάδοχό του, γεγονός που υπογραμμίζει τη σημασία του οικοδομήματος ως επισκοπικού και μοναστικού κέντρου εξαιρετικού κύρους.

Ο ναός ήταν μια ξυλόστεγη βασιλική πολύ μεγάλων διαστάσεων, μήκους περίπου 57 μ. και πλάτους 35 μ., χωρίς να υπολογίζονται ο νάρθηκας και το αίθριο, τα οποία δεν έχουν ανασκαφεί. Κατά την αρχική της φάση υπήρξε επτάκλιτη, χαρακτηριστικό εξαιρετικά σπάνιο, που φανερώνει τόσο τη μνημειακή σύλληψη του έργου όσο και τις υψηλές αρχιτεκτονικές φιλοδοξίες της επισκοπής Κωνσταντίας/Σαλαμίνας. Στο ανατολικό τμήμα διαμορφωνόταν τριμερές ιερό βήμα με προεξέχουσα κεντρική ανίδα, διάταξη γνωστή και από άλλα κυπριακά μνημεία, η οποία παρουσιάζει στενή τυπολογική συγγένεια με εκκλησίες της συροπαλαιστινιακής ακτής.

Ιδιαίτερη σημασία έχει το γεγονός ότι στη βασιλική ενταφιάστηκε ο ίδιος ο άγιος Επιφάνιος καθιστώντας το μνημείο ως ένα μαρτύριο, δηλαδή τόπο ταφής ενός σημαντικού αγίου ή μάρτυρα της πίστης. Ο μαρμαρεπένδυτος τάφος του αποκαλύφθηκε στο ανατολικό άκρο του δεύτερου νότιου εσωτερικού κλίτους και συνιστά στοιχείο καθοριστικό για την ταυτότητα και τον προσκυνηματικό χαρακτήρα του μνημείου. Η παρουσία του τάφου εντός του ναού προσέδιδε στη βασιλική έντονο λατρευτικό-τιμητικό χαρακτήρα, εντάσσοντάς την στην πρώιμη παράδοση των ταφών επιφανών εκκλησιαστικών προσώπων μέσα σε ναούς της Κύπρου.

Κατά τον 6^ο αιώνα η βασιλική υπέστη εκτεταμένες επεμβάσεις και αναδιαμορφώθηκε ουσιαστικά: οι ενδιάμεσες κιονοστοιχίες αφαιρέθηκαν και το κτίριο μετατράπηκε από επτάκλιτο σε πεντάκλιτο, ενώ προστέθηκαν σύνθρονο και θολωτός διάδρομος (κύκλιον) στο ανατολικό τμήμα. Στη δεύτερη αυτή φάση το μνημείο παρουσιάζει αναλογίες με άλλες μεγάλες βασιλικές της Κύπρου, όπως του Αποστόλου Βαρνάβα και της Καμpanοπέτρας, και εντάσσεται σε ένα ευρύτερο αρχιτεκτονικό ρεύμα μνημειακών εκκλησιαστικών οικοδομημάτων της παλαιοχριστιανικής περιόδου.

Στο συγκρότημα ανήκαν επίσης νάρθηκας και αίθριο, τα οποία δεν έχουν πλήρως ανασκαφεί, ενώ το 1959 αποκαλύφθηκε ανατολικά του ναού ξεχωριστό βαπτιστήριο, προσαρτημένο λειτουργικά στη βασιλική. Το ναόσχημο βαπτιστήριο παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, τόσο λόγω της χωριστής του οργάνωσης όσο και λόγω των τεχνικών χαρακτηριστικών του, αφού έχει επισημανθεί και σύστημα υποκαύστου για τη θέρμανση του ύδατος, στοιχείο εξαιρετικά σημαντικό για τη μελέτη της πρώιμης χριστιανικής αρχιτεκτονικής στην Κύπρο.

Η βασιλική του Αγίου Επιφανίου δεν αποτελεί απλώς ένα μεγάλο αρχιτεκτονικό κατάλοιπο της παλαιοχριστιανικής περιόδου, αλλά μνημείο που αποτυπώνει τη μετάβαση της Κωνσταντίας/Σαλαμίνας σε κατεξοχήν χριστιανικό αστικό και εκκλησιαστικό κέντρο. Το μνημείο είναι κομβικό για την κατανόηση της εξέλιξης της εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής στην Κύπρο κατά την ύστερη αρχαιότητα και την πρώιμη βυζαντινή εποχή.

Βιβλιογραφία:

A. Foulis, “The Basilica of St. Epiphanius: Architecture and chronology”, in S. Rogge, C. Ioannou, and Th. Mavrojannis (eds), *Salamis of Cyprus: History and archaeology from the earliest times to late antiquity*, Schriften des Instituts für Interdisziplinäre Zypern-Studien, vol. 13, Waxmann, Münster – New York 2019, 719–729.

A.H.S. Megaw, “Byzantine architecture and decoration in Cyprus: metropolitan or provincial?”, *Dumbarton Oaks Papers* 28 (1974), 57–88.

A. Παπαγεωργίου, «Η βασιλική του Αγίου Επιφανίου», *EKMIMK* 8 (2008), 35–58.

A. Παπαγεωργίου, A. (2010) *Η χριστιανική τέχνη στο κατεχόμενο από τον τουρκικό στρατό τμήμα της Κύπρου*, Ιερά Αρχιεπισκοπή Κύπρου, σσ. 416–423.

A. Παπαγεωργίου και A. Φούλιας, «Ταφική αρχιτεκτονική στην Κύπρο, 1ος–10ος αι.», *EKMIMK* 12 (2019), 9–46.

Α. Φούλιας, *Αρχιτεκτονική και μνημειακή ζωγραφική στην Κύπρο κατά την περίοδο των αραβικών επιδρομών (649–965)*, διδακτορική διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 2011.

1.8 Αμμόχωστος – Ναός Άγιος Γεώργιος των Ελλήνων

Αμμόχωστος – Ναός Άγιος Γεώργιος Ελλήνων

Στην Ελληνική συνοικία της μεσαιωνικής Αμμοχώστου σώζονται σήμερα τρεις ερειπωμένοι ναοί, ο Άγιος Γεώργιος των Ελλήνων, ο Άγιος Συμεών (Άγιος Επιφάνιος;), ο Άγιος Νικόλαος καθώς και δυο μόνο ακέραιοι, η Αγία Ζώνη και του Τιμίου Σταυρού. Ασφαλώς υπήρχαν και άλλες ορθόδοξες εκκλησίες, μια εκ των οποίων ίσως ήταν αφιερωμένη στην Αγία Βαρβάρα) ή στον απόστολο Βαρνάβα), όπως φαίνεται στον χάρτη της πολιορκίας της Αμμοχώστου του Γκιμπελλίνο, ενώ βέβαιη είναι και η ύπαρξη ναού αφιερωμένου στον πολιούχο της Αμμοχώστου Άγιο Επιφάνιο.

Ο παλαιότερος ναός της Αμμοχώστου είναι ο γνωστός σήμερα ως Άγιος Συμεών, δίπλα από τον καθεδρικό ναό του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων. Η αρχική φάση του ναού πιθανόν ανάγεται στον 11^ο ή 12^ο αι. και περιλάμβανε μόνο το βόρειο όπως διαμορφώνεται σήμερα κλίτος του. Στη βόρεια εξωτερική πλευρά του οικοδομήθηκε τον 14^ο αι. ο καθεδρικός ναός του Αγίου Γεωργίου, αναδεικνύοντας με τον τρόπο αυτό την εξέχουσα σημασία που προφανώς είχε ο παλαιότερος ναός για τους Ορθοδόξους. Το νότιο κλίτος θα πρέπει να προσαρτήθηκε τον 13^ο αιώνα πριν την οικοδόμηση του καθεδρικού. Στους τοίχους του εντοπίζονται τουλάχιστον δυο στρώματα τοιχογραφιών το παλαιότερο των οποίων θα μπορούσε να χρονολογηθεί στον όψιμο 13^ο αιώνα.

Ο Άγιος Γεώργιος των Ελλήνων είναι ένα εντυπωσιακό κτίσμα Φραγκοβυζαντινού ρυθμού των μέσων του 14^{ου} αιώνα. Είναι ο μεγαλύτερος ορθόδοξος ναός που οικοδομήθηκε στην Κύπρο κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας με διαστάσεις 38 X 20 μ. Πρόκειται για τρίκλιτο ναό, με τρούλλο στο κέντρο της ανωδομής. Οι μακροί τοίχοι του είναι αδιάπαστοι σε αντίθεση με τους γοθτικούς ναούς, και διακόπτονται μόνο από πέντε οξυκόρυφα παράθυρα στον βόρειο και νότιο τοίχο, ενώ στον δυτικό υπάρχει πάνω από την κεντρική είσοδο στρογγυλό άνοιγμα με ανάγλυφο περιθύρωμα. Στον ναό σώζονται ακόμα και σήμερα σε πολύ μέτρια κατάσταση διατήρησης αξιόλογες τοιχογραφίες από το εκτενές εικονογραφικό πρόγραμμά του που μαρτυρούν για τον πλούτο της πόλης αλλά και για την επιθυμία των ορθοδόξων κατοίκων να ανταγωνιστούν

τον σπουδαίο καθεδρικό ναό των Λατίνων, τον Άγιο Νικόλαο. Από την άλλη βέβαια η οικοδόμηση ενός τέτοιου εμβληματικού ναού τόνιζε την οικονομική δύναμη και το σφρίγος της ελληνορθόδοξης κοινότητας, η οποία παρά την πίεση που υφίστατο από την Λατινική εξουσία, εκκλησιαστική και πολιτική, κατάφερε να διατηρεί την ιδιοπροσωπία της. Η διασύνδεση του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων με τον παλαιότερο ναό του Αγίου Συμεών (ή Άγιος Επιφάνιος) δεν μπορεί να είναι τυχαία, αλλά πιθανότατα σχετιζόταν με την διαχρονική τιμή του πολιούχου αγίου της Αμμοχώστου Επιφανίου, ίσως και με την ύπαρξη λειψάνων του στον παλιό ναό. Στον ίδιο τον Άγιο Γεώργιο εξάλλου υπήρχε ταφικό ενεπίγραφο μνημείο του Αγίου Επιφανίου καθώς και άγαλμά του, όπως μαρτυρούν περιηγητές του 16^{ου} αι.

Ο ναός υπέστη πολλές ζημιές κατά τον σφοδρό βομβαρδισμό της πόλης το 1571, αλλά δεν κατέρρευσε η ανωδομή με τον τρούλλο, όπως φαίνεται από χαρακτηριστικό του Le Bruin που επισκέφθηκε την πόλη το 1693. Ο τρούλλος και η ανωδομή φαίνεται να κατέρρευσαν μέσα στον 18^ο αι.

Βιβλιογραφία:

C. Enlart, *Gothic Art and the Renaissance in Cyprus*, μτφρ. & επιμ., D. Hunt, London 1987 (Α' έκδοση: *L'art gothique et la Renaissance en Chypre*, 2 τόμοι, Paris 1899), 253-258.

T. Papacostas, “*A Gothic Basilica in the Renaissance: Saint George of the Greeks at Famagusta*”, A. Weyl-Carr (ed.), *Famagusta, Art and Architecture*, [Mediterranean Nexus 1100-1700], Brepols (Turnhout 2014), 339-366.

1.9 Αμμόχωστος, Ριζοκάρπασο - Ναός Αγίας Αθανασίας

Αμμόχωστος –Ναός Αγίας Αθανασίας

Ο ναός της Αγίας Αθανασίας στο Ριζοκάρπασο είναι ένας μικρός μονόχωρος καμαροσκέπαστος ναός, που βρίσκεται μέσα στο δάσος, δυο χμ ανατολιά της κωμόπολης. Το 2010 ήρθαν στο φως ενδιαφέροντα ζωγραφικά στοιχεία, τα οποία εμπλουτίζουν τις γνώσεις μας, γύρω από τη «σκοτεινή» περίοδο από τον 8ο-10ο αι. στην Κύπρο· εντοπίστηκε εκτενής γραπτή επιγραφή, με ανεικονικό και ζωόμορφο διάκοσμο, που φαίνεται να ανήκουν όλα στην ίδια εποχή. Η επιγραφή αν και περιέχει αβλεψίες και ορθογραφικά σφάλματα είναι ευανάγνωστη:

Κ(ΥΡ)ΙΕ Ω ΘΕ Ε[Ν] ΤΗ ΤΡΗΤΗ ΩΡΑ ΜΕΤΑ [ΤΩ]

Ν ΑΠΩΣΤΩΛΩ <Ν.> CΥ <ΕΙ Η> Α<Μ>ΠΕΛΩΣ Η Α

ΛΗΘΗΝΗ Η ΒΑΣΤΑCΑCΑ ΤΩ[Ν]

4. ΚΑΡΠΩ<Ν> ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΠΑΡΘΕΝΕ

ΘΕΩΤΟΚΕ

Κατά την ανάγνωσή μας η επιγραφή μπορεί να αποκατασταθεί ως εξής:

Κύριε ὁ Θεός, ἐν τῇ τρίτῃ ὥρᾳ μετὰ τῶν Ἀποστόλων σὺ εἶ ἡ ἄμπελος ἡ ἀληθινή, ἡ βαστάσασα τὸν καρπὸν τῆς ζωῆς, Παρθένε, Θεοτόκε.

Η επιγραφή καταλαμβάνει, κατά μήκος, μεγάλο μέρος από το δυτικό τμήμα του βόρειου τοίχου, είναι μεγαλογράμματη και αποτελεί συμπίλημα από λειτουργικά κείμενα, όπως από τροπάριο και θεοτοκίον της Τρίτης Ώρας, αλλά ταυτόχρονα τεκμηριώνεται η αρχαιότερη περίπτωση του φαινομένου της αηχοποίησης που χαρακτηρίζει την κυπριακή διάλεκτο από την αρχαιότητα και τη μεσαιωνική περίοδο μέχρι τις μέρες μας, όπως στη λέξη, ΑΠΟΣΤΟΛΩ<Ν> (γραφή ΑΠΩΣΤΩΛΩ), όπου παραλείπεται το τελικό έρρινο και στη λέξη Α<Μ>ΠΕΛΟΣ (γραφή ΑΠΕΛΩΣ), στην οποία το Μ παραλείπεται απηχώντας προφανώς και πάλι την τοπική προφορά. Από το περιεχόμενό της δεν εξάγονται άμεσα ιστορικά

συμπεράσματα. Από την παλαιογραφική εξέταση της επιγραφής διαπιστώνεται ότι αυτή φέρει ομοιότητες, με αντίστοιχες επιγραφές που χρονολογούνται στον 8ο ή πρώιμο 9ο α

Ένα άλλο εξαιρετικά ενδιαφέρον στοιχείο εντοπίστηκε κάτω από την επιγραφή: δυο εξίτηλα ζωγραφισμένα αδιάγνωστα άγρια ζώα και ακριβώς απέναντί τους στον ίδιο τοίχο σταυροί ενωμένοι με κόμβο. Τα δύο ζώα παρουσιάζονται παρατακτικά το ένα πίσω από το άλλο και είναι στραμμένα προς τη δύση, όπου βρίσκεται και η μοναδική θύρα του ναού. Παρά τη μέτρια κατάσταση διατήρησής τους, ειδικά στα κάτω άκρα, φαίνεται ότι πρόκειται για τετράποδα και χωρίς φτερά ζώα. Η απεικόνισή τους εντός του ναού, θυμίζει το απόσπασμα από τον *Βίον* του Αγίου Στεφάνου του Νέου, όπου κατακρίνει έντονα την εικονοκλαστική πολιτική του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Ε΄ Κοπρώνυμου (741-775), αναφέροντας: «... δένδρα καὶ ὄρνεα παντοῖα, θηρία τε καὶ ἄλλα τινὰ ἐγκύκλια διὰ κισσοφύλων, γεράνων τε καὶ κορωνῶν, καὶ ταῶνων ταύτην περιμουσώσας ...». Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι είναι η πρώτη φορά που εντοπίζεται τέτοιος εκτεταμένος ανεικονικός διάκοσμος σε εκκλησία στην Κύπρο, έστω και υπό τύπον αρχαίου γκράφιτι.

Σημαντικό επίσης στοιχείο αποτελεί το γεγονός ότι στον ίδιο ναό αποκαλύφθηκαν δέκα περίπου γραπτοί σταυροί διαφόρων τύπων, μερικοί από τους οποίους εντοπίζονται για πρώτη φορά σε κυπριακό μνημείο, όπως οι σταυροί με κόμβο στις άκρες των κεραιών. Ο σημαντικότερος από τους σταυρούς είναι ένας διάλιθος κοκκινωπός σταυρός, διακοσμημένος με ρόμβους, στο κέντρο των οποίων υπάρχει μαργαριταρόσχημο κόσμημα, ενώ μέρος της κάτω κεραίας του είναι κατεστραμμένο. Στη συνάντηση των κεραιών σχηματίζεται τετράγωνο με ένθετο ρόμβο και μαργαριταρόσχημο κόσμημα στο κέντρο. Στην κορυφή του σταυρού υπάρχει τριγωνική απόληξη, ενώ οι πεπλατυσμένες άκρες των κεραιών απολήγουν σε κυρτούς μίσχους.

Στον βόρειο εσωτερικό τοίχο του ναού της Αγίας Αθανασίας υπάρχει κτιστό αρκοσόλιο, το τόξο του οποίου διαγράφεται και στην εξωτερική βόρεια πλευρά του τοίχου, όπως συμβαίνει και στη νότια πλευρά του ναού της Αγίας Παρασκευής στη Γεροσκήπου. Το κοινό αυτό αρχιτεκτονικό χαρακτηριστικό, η ανεικονική διακόσμηση καθώς και η έξαρση της τιμής προς το Σταυρό στους δυο ναούς, αναπόφευκτα συσχετίζονται ποικιλοτρόπως τα δυο μνημεία, τα οποία θα μπορούσαν να χρονολογηθούν κατά την άποψή μας στον 8ο αι.

Η γραπτή επιγραφή και η ανεικονική και ζωόμορφη διακόσμηση, μπορούν να χρονολογηθούν, στο πρώτο μισό του 9ου αι., χωρίς να αποκλείεται και πρωιμότερη τοποθέτησή τους στον 8ο αι. όπως και ο ναός.

Βιβλιογραφία:

Α. Φούλιας, «Ανεικονικός διάκοσμος και μια πρόιμη Βυζαντινή επιγραφή από το ναό της Αγίας Αθανασίας στο Ριζοκάρπασο», *Αφιέρωμα στη μνήμη της Έρας Βρανούση*, *Βυζαντινά* 30 (2010), 203-229.

Χ. Ν. Ταουσιάνης, *Αί έκκλησίαι τοῦ Ριζοκαρπάσου*, Λευκωσία 1983, 93-96.

2.1 Λάρνακα - Ναός Αγίου Λαζάρου

Λάρνακα – Ναός Αγίου Λαζάρου

Ο ναός του Αγίου Λαζάρου στη Λάρνακα αποτελεί ένα από τα σπουδαιότερα βυζαντινά μνημεία της Κύπρου και συνδέεται άμεσα με τον Άγιο Λάζαρο, τον φίλο του Χριστού τον οποίο και ανάστησε τέσσερις ημέρες μετά τον θάνατό του.

Σύμφωνα με την εκκλησιαστική παράδοση, ο άγιος Λάζαρος μετά την ανάστασή του κατέφυγε στην Κύπρο, όπου χειροτονήθηκε από τους αποστόλους Παύλο και Βαρνάβα πρώτος Επίσκοπος Κιτίου και έζησε εκεί μέχρι τον δεύτερο θάνατό του. Ο ναός ανήκει στη σπάνια κατηγορία των πολύτρολλων ναών του νησιού.

Κατά τη διάρκεια της ιστορίας του, ο ναός γνώρισε πολλές καταστροφές και μετατροπές, καθώς πέρασε από τη Βυζαντινή περίοδο στη Φραγκοκρατία, την Ενετοκρατία και την Οθωμανική κυριαρχία, μέχρι και τις μέρες μας.

Ο ναός είναι τρίκλιτος, χωρίς νάρθηκα και στην ανατολική του πλευρά τα τρία κλίτη καταλήγουν σε αψίδες, εκ των οποίων η κεντρική είναι πεντάπλευρη και οι δύο πλάγιες τρίπλευρες. Ο ναός είναι επιμήκης και έχει εσωτερικές διαστάσεις 28,75 μ. × 14,65 μ., χωρίς τις αψίδες.

Ο ναός του Αγίου Λαζάρου στεγαζόταν από τρεις τρούλλους, άγνωστης μορφής, στον κεντρικό του άξονα, οι οποίοι καταστράφηκαν σε άγνωστο χρόνο πιθανότατα από τους σεισμούς στο τελευταίο τέταρτο του 15^{ου} αιώνα. Η πλήρης αποκοπή τους πιθανώς έγινε κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας.

Κάτω από το ιερό του ναού έχει ανασκαφτεί ένα ρωμαϊκό νεκροταφείο, το οποίο διαμορφώθηκε από το Τμήμα Αρχαιοτήτων, μετά την πυρκαγιά του 1970 και τις επιδιορθώσεις, σαν ταφική κρύπτη. Δύο από τις σαρκοφάγους εκεί συνδέθηκαν από την λαϊκή παράδοση με τον τάφο του Λαζάρου.

Ο ναός φημίζεται επίσης για το εξαιρετικής τέχνης ξυλόγλυπτο εικονοστάσιό του, καθώς και για ορισμένες σημαντικές βυζαντινές και μεταβυζαντινές εικόνες.

Ο ναός αναφέρεται ως συνήθως ως κτίσμα του αυτοκράτορα Λέοντα Στ' (886-912) χρονολογούμενο στο τέλος του 9ου αιώνα, ενώ πιο πρόσφατες έρευνες τον τοποθετούν στο τέλος του 10ου αιώνα.

Σήμερα, ο ναός του Αγίου Λαζάρου αποτελεί ενεργό θρησκευτικό κέντρο της Μητρόπολης Κιτίου και σύμβολο της πνευματικής και ιστορικής ταυτότητας της Λάρνακας.

Βιβλιογραφία:

A. H. S. Megaw, «Byzantine Architecture and Decoration in Cyprus: Metropolitan or Provincial? », *DOP* 28 (1974), 57-88, ιδίως 79.

A. J. Wharton, *Art of Empire, Painting and Architecture of the Byzantine Periphery. A comparative study of four provinces*, University Park-London (The Pennsylvania State University Press) 1988, 64-66.

A. Παπαγεωργίου, «Ο ναός του Αγίου Λαζάρου στη Λάρνακα», *RDAC* (1998), 205-224.

A. Φούλιας, *Αρχιτεκτονική και μνημειακή ζωγραφική στην Κύπρο κατά την περίοδο των αραβικών επιδρομών (649-965)*, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 2011, 179-187, 283-323.

2.2 Λάρνακα - Αρχαίο Κίτιο

*Λάρνακα – Αρχαίο Κίτιο
Φωτογραφία: Πολυγνώση – Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*

Το Κίτιο αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους αρχαιολογικούς χώρους της Κύπρου και ταυτίζεται με ένα από τα αρχαία βασίλεια του νησιού. Ο χώρος βρίσκεται μέσα στα όρια της σημερινής Λάρνακας και παρουσιάζει μακραίωνη κατοίκηση από την Ύστερη Εποχή του Χαλκού έως και την 1η χιλιετία π.Χ., οπότε εξελίχθηκε σε σημαντικό αστικό, εμπορικό και πολιτικό κέντρο της νοτιοανατολικής Κύπρου. Η νεότερη έρευνα έχει δείξει ότι η ιστορία του Κιτίου είναι πιο σύνθετη από παλαιότερες ερμηνείες, καθώς η πόλη δεν γνώρισε απλώς διαδοχικές φάσεις εγκατάστασης, αλλά συνεχή αναδιαμόρφωση του αστικού της χώρου και του λιμενικού της χαρακτήρα.

Αρχαιολογικά, το Κίτιο περιλαμβάνει σήμερα δύο βασικές περιοχές, την *Καθαρή* και την *Παμπούλα*. Στην *Καθαρή* αποκαλύφθηκαν μνημειακά κατάλοιπα της Ύστερης Εποχής του Χαλκού, ανάμεσά τους και το γνωστό σύμπλεγμα ναών, που τεκμηριώνει την πρώιμη θρησκευτική και διοικητική οργάνωση της πόλης. Στην *Παμπούλα* η έρευνα έχει αναδείξει οικιστικά και λιμενικά δεδομένα που συνδέονται άμεσα με το εμπόριο και τη θαλάσσια λειτουργία του Κιτίου. Η συνύπαρξη ιερών, εργαστηριακών και λιμενικών εγκαταστάσεων δείχνει ότι το Κίτιο υπήρξε σύνθετος αστικός οργανισμός με έντονη οικονομική και διαμετακομιστική δραστηριότητα.

Η ιστορική σημασία του χώρου συνδέεται ιδιαίτερα με τη μετάβαση από την Ύστερη Εποχή του Χαλκού στην Εποχή του Σιδήρου και με τον ρόλο του ως σημείου επαφής μεταξύ κυπριακών, αιγαιακών και φοινικικών επιδράσεων. Ειδικά για την περιοχή της *Παμπούλας*, η πρόσφατη έρευνα ανέδειξε στοιχεία παραγωγικών δραστηριοτήτων, όπως υφαντική και επεξεργασία πορφύρας, που επιβεβαιώνουν την οικονομική δυναμική του οικισμού και τη στενή σύνδεσή του με τα δίκτυα ανταλλαγών της ανατολικής Μεσογείου. Έτσι, το Κίτιο δεν αποτελεί μόνο έναν σημαντικό αρχαιολογικό χώρο, αλλά και βασικό τεκμήριο για την κατανόηση της αστικής, οικονομικής και πολιτισμικής εξέλιξης της αρχαίας Κύπρου.

Βιβλιογραφία:

A.Georgiadou, and A. Georgiou, ‘Spinning, weaving and purple dyeing at Kition: new evidence for the textile industry at the settlement of Bamboula during the Late Bronze-Early Iron Age’, *Cahiers du Centre d’Études Chypriotes*, 49 (2019), 103–128.

S. Fourrier, “Reconstructing the history of Kition: new evidence from recent excavations”, *Cahiers du Centre d’Études Chypriotes* (2024).

Αθ. Παπαγεωργίου, «Το Κίτιον κατά την βυζαντινήν και μεσαιωνικήν περίοδον», *Κυπριακαί Σπουδαί* ΞΒ-ΞΓ’ (1998-1999), 199-209.

Γ. Ιακώβου (επιμ.), *Κίτιον-Λάρνακα Διά μέσου των αιώνων, Λάρνακα, 27-28 Απριλίου 1996, Λάρνακα 1999.*

2.3 Λάρνακα, Κίτι - Ναός Παναγίας Αγγελόκτιστης

Λάρνακα, Κίτι –Ναός Παναγίας Αγγελόκτιστης

Ο ναός της Παναγίας Αγγελόκτιστης στο Κίτι αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα μνημεία της παλαιοχριστιανικής και μεσοβυζαντινής κληρονομιάς της Κύπρου. Ο υφιστάμενος ναός ανάγεται κυρίως στον 11ο–12ο αιώνα και ανήκει στον τύπο του σταυροειδούς εγγεγραμμένου με τρούλλο. Η σημερινή μορφή του, ωστόσο, οικοδομήθηκε πάνω στα κατάλοιπα προγενέστερης τρίκλιτης ξυλόστεγης παλαιοχριστιανικής βασιλικής, στοιχεία της οποίας διατηρήθηκαν και ενσωματώθηκαν στη μεταγενέστερη φάση του μνημείου.

Η πρώτη παλαιοχριστιανική βασιλική φαίνεται ότι ιδρύθηκε κατά τον 5ο αιώνα. Από την αρχική αυτή φάση έχουν διασωθεί ελάχιστα τεκμήρια ενώ από την φάση του 6^{ου} αιώνα σώζεται η ασίδα του ιερού, το σύνθρονο με ημικυκλική διάταξη πίσω από την Αγία Τράπεζα και ορισμένα αρχιτεκτονικά μέλη.

Ιδιαίτερη σημασία έχει το περίφημο προεικονομαχικό ψηφιδωτό της ασίδας, το οποίο αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα σωζόμενα επιτοίχια ψηφιδωτά της πρώιμης χριστιανικής τέχνης. Το έργο χρονολογείται στο τελευταίο τέταρτο του 6ου αιώνα και αναπτύσσεται στο τεταρτοσφαίριο της ασίδας του ιερού. Εικονίζεται η Θεοτόκος Βρεφοκρατούσα, όρθια, σε προδρομικό τύπο Οδηγήτριας να κρατεί τον Χριστό, πλαισιωμένη από τους αρχαγγέλους Μιχαήλ και Γαβριήλ, οι οποίοι ταυτίζονται με αντίστοιχες κιονηδόν επιγραφές. Η μνημειακότητα της σύνθεσης, η ποιότητα της εκτέλεσης και η θεολογική της σημασία καθιστούν το ψηφιδωτό της Αγγελόκτιστης κορυφαίο τεκμήριο της καλλιτεχνικής παραγωγής της ανατολικής Μεσογείου κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο.

Οι αρχάγγελοι αποδίδονται με έντονη κλασικίζουσα ευγένεια, προσωπικά χαρακτηριστικά και φέρουν λευκούς χιτώνες φιλοσόφων, ενώ τα μεγάλα πτερά τους, τα οποία αντιγράφουν αυτά του παγωνιού, έχουν ερμηνευθεί ως σύμβολα αθανασίας και αιωνιότητας, υπογραμμίζοντας τον υπερβατικό χαρακτήρα της παράστασης. Η αισθητική ποιότητα του ψηφιδωτού και η θεολογική πυκνότητα

της σύνθεσης έχουν απασχολήσει ιδιαίτερος την έρευνα, ιδίως ως προς τη θέση του έργου μέσα στην εξέλιξη της πρώιμης βυζαντινής εικονογραφίας της Θεοτόκου στην Κύπρο. Ακόμα, η ονομασία της Παναγίας ως ΑΓΙΑ ΜΑΡΙΑ έχει προκαλέσει πολλές συζητήσεις και έχει συσχετισθεί με την έντονη παρουσία μονοφυστικών κύκλων στην Κύπρο κατά την εποχή που κατασκευάστηκε.

Κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο ο ναός έλαβε τη βασική μορφή που διατηρεί έως σήμερα. Στον 12ο αιώνα προστέθηκε στη βόρεια πλευρά το παρεκκλήσιο των Αγίων Κοσμά και Δαμιανού, ενώ στα τέλη του 13ου ή στις αρχές του 14ου αιώνα κατασκευάστηκε στη νότια πλευρά το λατινικό ταφικό παρεκκλήσιο. Μεταγενέστερες επεμβάσεις συνεχίστηκαν και κατά τους νεότερους χρόνους, τον 19ο αιώνα επεκτάθηκε το δυτικό τμήμα του ναού και προστέθηκε γυναικωνίτης στο εσωτερικό. Οι αλληπάλληλες αυτές φάσεις αποτυπώνουν τη μακράιωνη χρήση και τη συνεχή προσαρμογή του μνημείου στις λατρευτικές και ιστορικές ανάγκες της κοινότητας.

Η ονομασία «Αγγελόκτιστη» συνδέεται με τοπική λαϊκή παράδοση, σύμφωνα με την οποία ο ναός οικοδομήθηκε από αγγέλους.

Ο ναός της Παναγίας Αγγελόκτιστης συνιστά μνημείο εξαιρετικής αρχαιολογικής, αρχιτεκτονικής και θεολογικής σημασίας. Η ενσωμάτωση της παλαιοχριστιανικής ασίδας και του συνθρόνου στο μεσοβυζαντινό οικοδόμημα, σε συνδυασμό με το μοναδικό ψηφιδωτό της Θεοτόκου, καθιστούν το μνημείο έναν από τους σπουδαιότερους φορείς συνέχειας της χριστιανικής τέχνης στην Κύπρο.

Βιβλιογραφία:

D. Michaelides, *Cypriot mosaics*. Picture Book No. 7. Republic of Cyprus, Ministry of Communications and Works, Department of Antiquities, Nicosia 1992.

A. Φούλιας, «Το ψηφιδωτό της ασίδας στην Παναγία Αγγελόκτιστη Κιτίου», *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου* 8 (2008), 269-334.

2.4 Λάρνακα, Χοιροκοιτία – Νεολιθικός Οικισμός

*Λάρνακα, Χοιροκοιτία – Νεολιθικός Οικισμός
Φωτογραφία: Klaus D. Peter / Wikimedia Commons*

Η Χοιροκοιτία αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους προϊστορικούς αρχαιολογικούς χώρους της Κύπρου και συγκαταλέγεται στα σπουδαιότερα νεολιθικά μνημεία της ανατολικής Μεσογείου. Ο οικισμός αναπτύχθηκε στις πλαγιές λόφου που περιβάλλεται μερικώς από καμπή του ποταμού Μαρώνη και χρονολογείται στη νεολιθική περίοδο, αποτελώντας ένα από τα πληρέστερα τεκμήρια για τις πρώτες οργανωμένες αγροτικές κοινότητες του νησιού. Η σημασία του χώρου είναι εξαιρετική, καθώς αποτυπώνει με σαφήνεια την εγκατάσταση, την κοινωνική οργάνωση και τον υλικό πολιτισμό μιας πρώιμης νεολιθικής κοινότητας στην Κύπρο.

Από αρχιτεκτονική άποψη, η Χοιροκοιτία χαρακτηρίζεται από την παρουσία κυκλικών κατοικιών, κτισμένων με λίθους, πλιθιά και πατημένο πηλό, οι οποίες έφεραν επίπεδες στέγες. Οι οικίες αυτές δεν ήταν μεμονωμένες αλλά οργανώνονταν σε ενότητες μέσα στον οικισμό, αντανakλώντας συγκεκριμένη διάρθρωση του καθημερινού βίου και της κοινοτικής ζωής. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και το γεγονός ότι ο οικισμός προστατευόταν από διαδοχικούς περιβόλους, καθώς και από σύνθετο σύστημα εισόδου, στοιχείο που μαρτυρεί οργανωμένο χαρακτήρα και συλλογικό σχεδιασμό. Η αρχιτεκτονική αυτή καθιστά τη Χοιροκοιτία εξαιρετικά σημαντική για τη μελέτη των πρώιμων μορφών οικιστικής οργάνωσης στην προϊστορική Κύπρο.

Ιστορικά και ανθρωπολογικά, ο χώρος προσφέρει πολύτιμα στοιχεία για την εξέλιξη των πρώτων γεωργοκτηνοτροφικών κοινοτήτων του νησιού. Τα αρχαιολογικά κατάλοιπα, τα κινητά ευρήματα και οι ταφές που εντοπίστηκαν στον οικισμό συμβάλλουν καθοριστικά στην κατανόηση της κοινωνικής ζωής, των τεχνικών κατασκευής, της οικονομίας και των ταφικών πρακτικών της νεολιθικής περιόδου. Η Χοιροκοιτία δεν αποτελεί μόνο έναν καλά διατηρημένο προϊστορικό οικισμό, αλλά και ένα μνημείο παγκόσμιας σημασίας, καθώς φωτίζει τη διαδικασία μετάβασης προς τις πρώτες μόνιμες εγκαταστάσεις και τη

διαμόρφωση σύνθετων ανθρώπινων κοινοτήτων στον χώρο της ανατολικής Μεσογείου.

Η διατήρηση του χώρου σε τόσο υψηλό βαθμό αυθεντικότητας και η μεγάλη επιστημονική του αξία οδήγησαν στην εγγραφή του στον Κατάλογο Μνημείων Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO. Υπό αυτό το πρίσμα, η Χοιροκοιτία συνιστά μνημείο εξαιρετικής ιστορικής, αρχαιολογικής και πολιτισμικής σημασίας, καθώς αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα τεκμήρια της προϊστορίας της Κύπρου και της ευρύτερης ανατολικής Μεσογείου.

Βιβλιογραφία:

Cyprus National Commission for UNESCO, ‘Choirokoitia’, *CYPRUS NATIONAL COMMISSION FOR UNESCO*, <https://www.unesco.org.cy/Programmes-Choirokoitia,EN-PROGRAMMES-04-01-03-03,EN> [Πρόσβαση 03 Απριλίου 2026].

Department of Antiquities, Republic of Cyprus, ‘Neolithic Settlement of Choirokoitia’, *Ministry of Culture, Republic of Cyprus*, n.d. <https://www.culture.gov.cy/dmcculture/DA/DA.nsf/All/4EF92D50616EFE49C225719B00314171?OpenDocument> [Πρόσβαση 03 Απριλίου 2026].

UNESCO World Heritage Centre, ‘Choirokoitia’, *World Heritage List*, <https://whc.unesco.org/en/list/848/> [Πρόσβαση 03 Απριλίου 2026].

2.5 Λάρνακα - Χαλά Σουλτάν Τεκκέ

Χρονολογία: 7^{ος}, 18^{ος}, 19^{ος} αι.

Λάρνακα – Χαλά Σουλτάν Τεκκές

Το Χαλά Σουλτάν Τεκκέ, στη δυτική όχθη της Αλυκής της Λάρνακας, αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα ισλαμικά προσκυνήματα της ανατολικής Μεσογείου και σίγουρα το σημαντικότερο μουσουλμανικό μνημείο της Κύπρου. Ένα μνημείο ιδιαίτερης ιστορικής, θρησκευτικής και αρχιτεκτονικής σημασίας, το οποίο εντάσσεται στο ευρύτερο σύμπλεγμα της Αλυκής Λάρνακας, προσδίδοντας σύνθετο χαρακτήρα στο μνημείο, καθώς συνδυάζει την ιστορικότητα, την θρησκευτικότητα, την οθωμανική αρχιτεκτονική και τη διαχρονική σημασία του χώρου μέσα στην ιστορία της περιοχής, ενώ στην ίδια περιοχή μαρτυρείται και πολύ παλαιότερη ανθρώπινη παρουσία, γεγονός που προσδίδει στον χώρο έντονο διαχρονικό χαρακτήρα.

Η σημασία του τεμένους συνδέεται πρωτίστως με την παράδοση της Ουμ Χαράμ, γνωστής στην μουσουλμανική παράδοση ως Χαλά Σουλτάν. Σύμφωνα με τη μουσουλμανική παράδοση, η Ουμ Χαράμ συνδέεται στενά με το περιβάλλον του προφήτη Μωάμεθ και πέθανε στην Κύπρο κατά τις πρώτες αραβικές εκστρατείες του 7ου αιώνα, οπότε και τιμήθηκε με ταφή στον χώρο του σημερινού τεμένους.

Ο σημερινός μνημειακός πυρήνας του συγκροτήματος διαμορφώθηκε κατά την οθωμανική περίοδο. Το μαυσωλείο ανεγέρθηκε το 1760, ενώ το τέμενος έλαβε τη σημερινή του μορφή στις αρχές του 19ου αιώνα. Το συγκρότημα περιλαμβάνει, εκτός από το τέμενος, το μαυσωλείο, αυλή, κοιμητήριο και βοηθητικά οικοδομήματα, στοιχεία που φανερώνουν οργανωμένο λατρευτικό και προσκυνηματικό χαρακτήρα.

Αρχιτεκτονικά, το Χαλά Σουλτάν Τεκκέ αποτελεί αντιπροσωπευτικό δείγμα οθωμανικού θρησκευτικού τεμένους στην Κύπρο. Η ανάπτυξή του γύρω από τον τάφο της Ουμ Χαράμ, η παρουσία τρούλλου και μιναρέ και η σαφής οργάνωση των λατρευτικών και βοηθητικών χώρων αποδίδουν στο μνημείο έντονη μνημειακότητα, παρά τη σχετική λιτότητα της σύνθεσής του. Μέσα στο τοπίο

της Αλυκής, το τέμενος λειτουργεί ως κυρίαρχο σημείο αναφοράς, τόσο για την αρχιτεκτονική του μορφή όσο και για τον θρησκευτικό του συμβολισμό. Ο αρχικός μεγαλιθικός τάφος ομοιάζει με άλλα αρχαϊκά μνημεία της Κύπρου, όπως ο τάφος στην Φανερωμένη της Λάρνακας και τη λεγόμενη Φυλακή της Αγίας Αικατερίνης στην Σαλαμίνα της Αμμοχώστου.

Το Χαλά Σουλτάν Τεκκέ παραμένει έως σήμερα τόπος λατρείας, προσκυνήματος και ιστορικής μνήμης. Η αξία του δεν περιορίζεται μόνο στη σημασία που έχει ως το σπουδαιότερο προσκύνημα για τους Τουρκοκύπριους αλλά επεκτείνεται στη θέση του μέσα στο πολιτισμικό τοπίο της Λάρνακας, όπου συναντώνται η αρχαιολογική διαχρονία, η οθωμανική αρχιτεκτονική και η άυλη θρησκευτική παράδοση. Για τον λόγο αυτόν, το μνημείο αποτελεί κομβικό σημείο αναφοράς για τη μελέτη της πολυεπίπεδης ιστορίας της Κύπρου.

Βιβλιογραφία:

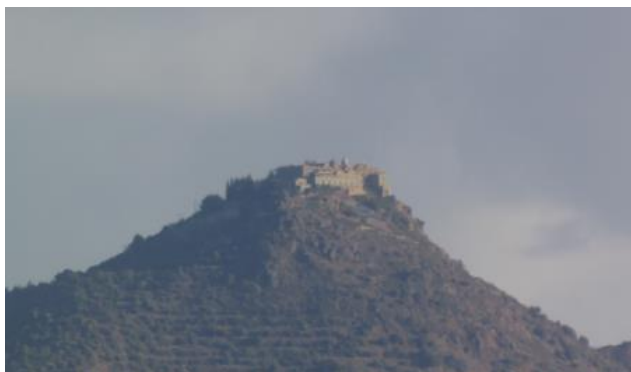
Department of Antiquities, Republic of Cyprus, ‘Hala Sultan Tekke’, *Ministry of Culture, Republic of Cyprus*, n.d.

<https://www.culture.gov.cy/dmcculture/da/da.nsf/bfd21a0aeade07fc2256fd300252d70/18513ff955c9f917c225719900332619?OpenDocument> [Πρόσβαση 01 Απριλίου 2026].

M. Kiessel, and A. Tozan, “Mosque architecture in Cyprus—visible and invisible aspects of form and space, 19th to 21st centuries”, *Religions* 12 (12), (2021) p. 1055.

Πολυγνώση, ‘Χαλά Σουλτάν τεκκές’, *Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, <https://www.polignosi.com/cgi-bin/hweb?-A=10910&-V=limmata> [Πρόσβαση 01 Απριλίου 2026].

2.6 Λάρνακα - Μονή Σταυροβουνίου

Λάρνακα –Μονή Σταυροβουνίου

Η Μονή Σταυροβουνίου αποτελεί ένα από τα αρχαιότερα και σημαντικότερα μοναστικά ιδρύματα της Κύπρου και κατέχει εξέχουσα θέση στην εκκλησιαστική και ιστορική τοπογραφία του νησιού. Κτισμένη στην κορυφή του ομώνυμου βουνού, πλησίον του χωριού Πυργά της επαρχίας Λάρνακας, δεσπόζει στο τοπίο και συνδέεται διαχρονικά με την τιμή του Τιμίου Σταυρού. Ως τόπος λατρείας, προσευχής και προσκυνήματος, η μονή υπήρξε σημείο ιδιαίτερης πνευματικής αναφοράς για την Κύπρο, ενώ η δεσπόζουσα θέση της ενίσχυσε τόσο τη συμβολική όσο και τη θρησκευτική της ακτινοβολία.

Σύμφωνα με την εκκλησιαστική παράδοση, η ίδρυση της μονής συνδέεται με την μητέρα του αυτοκράτορα Μεγάλου Κωνσταντίνου Αγία Ελένη, η οποία, επιστρέφοντας από τους Αγίους Τόπους, άφησε στη μονή τεμάχιο του Τιμίου Σταυρού. Η παράδοση αυτή είναι θεμελιώδης για τη λατρευτική ταυτότητα του μνημείου και εξηγεί τη μακραίωνη προσκυνηματική του σημασία. Ως εκ τούτου, η σύνδεση της μονής με το κειμήλιο του Σταυρού διαμόρφωσε σε μεγάλο βαθμό τον χαρακτήρα της ως ενός από τα πλέον αναγνωρίσιμα ιερά της κυπριακής Ορθοδοξίας.

Από ιστορική και αρχιτεκτονική άποψη, η σημερινή μορφή της μονής δεν αντιστοιχεί σε ένα ενιαίο αρχικό οικοδόμημα, αλλά αποτελεί αποτέλεσμα διαδοχικών οικοδομικών φάσεων και μεταγενέστερων επεμβάσεων. Το μοναστηριακό συγκρότημα οργανώνεται γύρω από τον κεντρικό ναό, με πτέρυγες κελλιών και βοηθητικών χώρων, σε διάταξη που εξυπηρετεί τον κοινοβιακό βίο και ανταποκρίνεται στον αυστηρό ασκητικό χαρακτήρα του μοναστηριού. Επιπλέον, έχει διατυπωθεί η άποψη ότι η αρχαιότερη οικοδομική φάση του ναού συνδέεται πιθανώς με ένα τρίκογχο ναό και ίσως πολύτρολλο ναό.

Η μονή διατήρησε διαχρονικά εξέχουσα θέση στη μοναστική ζωή της Κύπρου συνιστώντας ένα μνημείο εξαιρετικής θρησκευτικής, ιστορικής και πολιτισμικής

σημασίας, στο οποίο συνυφαίνονται η παράδοση, η αρχιτεκτονική και η διαχρονική πνευματική εμπειρία της Κύπρου.

Βιβλιογραφία:

Λήμμα, «Σταυροβούνι μοναστήρι», *Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια* 12 (1990), 306-311.

3.1 Λεμεσός, Αμαθούντα

Λεμεσός – Αρχαιολογικός Χώρος Αμαθούντας

Η Αμαθούντα αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους αρχαιολογικούς χώρους της Κύπρου και ένα από τα αρχαία βασίλεια του νησιού. Βρίσκεται στην νότια ακτή, ανατολικά της Λεμεσού, και υπήρξε κέντρο με μακρά ιστορική διάρκεια, από την Εποχή του Σιδήρου έως και το τέλος της παλαιοχριστιανικής περιόδου. Η σημασία της συνδέεται τόσο με τον ρόλο της ως πόλης/βασιλείου όσο και με τη μεταγενέστερη εξέλιξή της σε σημαντικό αστικό και εκκλησιαστικό κέντρο.

Από αρχιτεκτονική και πολεοδομική άποψη, η Αμαθούντα παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς στον χώρο σώζονται κατάλοιπα διαφορετικών ιστορικών φάσεων. Στην κορυφή της ακρόπολης δεσπόζει το ιερό της Αφροδίτης, το οποίο υπήρξε ένα από τα σημαντικότερα λατρευτικά κέντρα της αρχαίας Κύπρου. Η γαλλική αρχαιολογική έρευνα έχει δείξει ότι το ιερό αυτό διατήρησε τη σπουδαιότητά του έως τους ρωμαϊκούς χρόνους, ενώ κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο ο χώρος μετασηματίστηκε, καθώς το ειδωλολατρικό ιερό αντικαταστάθηκε από χριστιανικά οικοδομήματα.

Στην κάτω πόλη έχουν αποκαλυφθεί η αγορά, δημόσια λουτρά, στοές, λιμενικές εγκαταστάσεις και παλαιοχριστιανικές βασιλικές, στοιχεία που φανερώνουν τη σταδιακή μετάβαση της Αμαθούντας από το αρχαίο λατρευτικό και πολιτικό της παρελθόν σε ένα χριστιανικό αστικό τοπίο. Η μελέτη των παλαιοχριστιανικών βασιλικών της Αμαθούντας δείχνει ότι η πόλη διατήρησε εξέχουσα θέση και κατά τους ύστερους ρωμαϊκούς και πρωτοβυζαντινούς χρόνους, γεγονός που επιβεβαιώνει τη διαχρονική της σημασία στην ιστορία της Κύπρου.

Η Αμαθούντα συνιστά χώρο εξαιρετικής ιστορικής, αρχαιολογικής και πολιτισμικής σημασίας. Οι ανασκαφές οι οποίες συνεχίζονται φέρνουν στο φως νέα στοιχεία από την ιστορία της πόλης. Η συνύπαρξη του ιερού της Αφροδίτης, των δημόσιων οικοδομημάτων της αρχαίας πόλης και των παλαιοχριστιανικών βασιλικών αποτυπώνει με ιδιαίτερη σαφήνεια τη συνέχεια και τον μετασηματισμό ενός από τα σημαντικότερα αστικά κέντρα της αρχαίας Κύπρου.

Βιβλιογραφία:

P. Aupert, *Οδηγός Αμαθούντας*, (Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπεζίης Κύπρου), Λευκωσία 1999.

A. Φούλιας (επιμ.), *Η Λεμεσός στα βάθη των αιώνων, Σειρά επιστημονικών Συνεδρίων της Ιεράς Μητροπόλεως Λεμεσού για την Ιστορία, την Τέχνη και τον Πολιτισμό της Λεμεσού, Πρακτικά Β΄ Επιστημονικού Συνεδρίου, Λεμεσός 3-4 Νοεμβρίου 2017, Η Λεμεσός κατά την Ρωμαϊκή και Πρώιμη Βυζαντινή περίοδο, Ιερά Μητρόπολις Λεμεσού, Λεμεσός 2025.*

E. Προκοπίου (επιμ.), *Η Λεμεσός στα βάθη των αιώνων, Πρακτικά Α΄ Επιστημονικού Συνεδρίου, Αρχαίες προ-χριστιανικές λατρείες, δοξασίες και ταφικά έθιμα, 4-5 Νοεμβρίου 2026, Ιερά Μητρόπολις Λεμεσού, Λεμεσός 2022.*

3.2 Λεμεσός - Κάστρο Κολοσσίου

Λεμεσός - Κάστρο Κολοσσίου

Το Κάστρο Κολοσσίου αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα μεσαιωνικά μνημεία της Κύπρου και συνδέεται άμεσα με την ιστορία των στρατιωτικών ταγμάτων του νησιού κατά τη Φραγκοκρατία. Βρίσκεται στο νότιο άκρο του χωριού Κολόσσι, δυτικά της Λεμεσού, και συνδέθηκε ιδιαίτερα με τους Ιωαννίτες Ιππότες, στους οποίους παραχωρήθηκε η περιοχή στις αρχές του 13ου αιώνα. Το μνημείο υπήρξε διοικητικό και οικονομικό κέντρο της λεγόμενης Μεγάλης Κομανταρίας, γεγονός που προσέδωσε στο Κολόσσι ιδιαίτερη σημασία στο πολιτικό και αγροτοοικονομικό τοπίο της μεσαιωνικής Κύπρου.

Από αρχιτεκτονική άποψη, το σωζόμενο κάστρο αποτελεί κυρίως έναν ισχυρό τετράγωνο οχυρό πύργο, ο οποίος ανακατασκευάστηκε στη σημερινή του μορφή το 1454 από τον διοικητή Louis de Magnac. Είναι κτισμένο από λαξευτούς ασβεστολιθικούς δόμους και συνιστά χαρακτηριστικό παράδειγμα στρατιωτικής αρχιτεκτονικής της ύστερης μεσαιωνικής περιόδου στην Κύπρο. Η μνημειακή του μορφή είναι αυστηρή και λειτουργική, με έμφαση στην άμυνα και στον έλεγχο της γύρω πεδιάδας, ενώ τα εραλδικά σύμβολα στην τοιχοποιία του συνδέουν το μνημείο με τη διοικητική εξουσία των Ιωαννιτών.

Η σημασία του Κολοσσίου δεν ήταν μόνο στρατιωτική αλλά και οικονομική. Η περιοχή συνδέθηκε στενά με την παραγωγή ζάχαρης από ζαχαροκάλαμο και με την ευρύτερη αγροτική εκμετάλλευση που ανέπτυξαν οι Ιωαννίτες στην Κύπρο. Η σχετική έρευνα έχει δείξει ότι το κάστρο λειτουργούσε σε άμεση σχέση με τις εγκαταστάσεις επεξεργασίας ζάχαρης και με την οργάνωση της τοπικής παραγωγής, γεγονός που αναδεικνύει το μνημείο ως κέντρο όχι μόνο διοίκησης αλλά και οικονομικής ισχύος. Η σύνδεσή του με την Κουμανδάρια προσθέτει ακόμη μία διάσταση στη σημασία του, καθώς η περιοχή συνδέθηκε και με τη μακράιωνη παράδοση του ομώνυμου οίνου.

Το Κάστρο Κολοσσίου στη Λεμεσό, συνιστά μνημείο εξαιρετικής ιστορικής και αρχιτεκτονικής σημασίας. Η σύνδεσή του με τους Ιωαννίτες, η μορφή του ως οχυρού πύργου και ο ρόλος του στην αγροτική και οικονομική οργάνωση της

μεσαιωνικής Κύπρου το καθιστούν ένα από τα σημαντικότερα τεκμήρια της φραγκικής και ιπποτικής παρουσίας στο νησί.

Βιβλιογραφία:

C. Enlart, *Gothic Art and the Renaissance in Cyprus*, μτφρ. & επιμ., D. Hunt, London 1987 (Α΄ έκδοση: *L'art gothique et la Renaissance en Chypre*, 2 τόμοι, Paris 1899), σ. 494-502.

G. Jeffery, *A Description of the Historic Monuments of Cyprus*, Nicosia 1918.

J.-B. de Vaivre (ed.), *Monuments médiévaux de Chypre, Photographies de la mission de Camille Enlart en 1896*, Paris 2012.

3.3 Λεμεσός, Κούριον

*Λεμεσός, Κούριον – Αρχαίο Θέατρο
Φωτογραφία: f8grapher / iStock*

Το Κούριο αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους αρχαιολογικούς χώρους της Κύπρου και ένα από τα σπουδαιότερα αρχαία αστικά κέντρα του νησιού. Κτισμένο σε δεσπόζουσα θέση πάνω από τον κόλπο της Επισκοπής, υπήρξε πόλη με μακρά ιστορική διάρκεια, από την αρχαιότητα έως και τη πρώιμη βυζαντινή περίοδο, ενώ η γεωγραφική του θέση το κατέστησε σημαντικό διοικητικό, θρησκευτικό και οικονομικό κέντρο της περιοχής. Το Κούριο γνώρισε ιδιαίτερη ακμή κατά τους ελληνοιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους, ενώ κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο διατήρησε την αστική και εκκλησιαστική του σημασία.

Από αρχιτεκτονική άποψη, ο χώρος παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον, καθώς διατηρεί μνημεία διαφορετικών ιστορικών φάσεων. Ανάμεσα στα σημαντικότερα σωζόμενα κατάλοιπα ξεχωρίζουν το ελληνορωμαϊκό θέατρο, η Οικία του Ευστόλιου του 5^{ου} αιώνα μ.Χ., τα δημόσια λουτρά, το στάδιο και οι παλαιοχριστιανικές βασιλικές. Το θέατρο, το οποίο ανεγέρθηκε αρχικά κατά τα ελληνοιστικά χρόνια και αναμορφώθηκε στη ρωμαϊκή περίοδο, αποτελεί ένα από τα πλέον εντυπωσιακά μνημεία του χώρου και μαρτυρεί τη μνημειακή φυσιογνωμία της πόλης. Η Οικία του Ευστόλιου, με τα ψηφιδωτά και τις λουτρικές εγκαταστάσεις της, αποτελεί χαρακτηριστικό τεκμήριο της αστικής ζωής της παλαιοχριστιανικής περιόδου στο Κούριο.

Η ιστορική σημασία του Κουρίου ενισχύεται από το γεγονός ότι η πόλη υπήρξε πεδίο διαδοχικών μετασχηματισμών, ιδιαίτερα μετά τους σεισμούς του 4ου αιώνα μ.Χ., οι οποίοι επηρέασαν ουσιαδώς την πολεοδομική και κοινωνική της εξέλιξη. Οι νεότερες έρευνες έχουν αναδείξει ότι η πόλη δεν εγκαταλείφθηκε απότομα, αλλά γνώρισε σημαντικές αλλαγές στη χρήση του αστικού χώρου και στη διάρθρωση της δημόσιας και ιδιωτικής ζωής. Η παρουσία παλαιοχριστιανικών οικοδομημάτων, σε συνδυασμό με τα ρωμαϊκά δημόσια μνημεία, προσφέρει πολύτιμη εικόνα για τη μετάβαση από την κλασική/ρωμαϊκή αστική πόλη στο χριστιανικό αστικό τοπίο.

Το Κούριο συνιστά μνημείο εξαιρετικής ιστορικής, αρχαιολογικής και πολιτισμικής σημασίας. Η μνημειακή του τοπογραφία, η ποικιλία των δημόσιων και ιδιωτικών οικοδομημάτων και η δυνατότητα παρακολούθησης της εξέλιξης της πόλης μέσα στον χρόνο το καθιστούν έναν από τους σημαντικότερους αρχαιολογικούς χώρους της Κύπρου.

Βιβλιογραφία:

A.H.S. Megaw, *Kourion, Excavations in the Episcopal Precinct*, (Dumbarton Oaks Research and Collection), Washington D.C. 2007.

D. Christou, *Kourion, Its Monuments and Local Museum*, Nicosia 1996.

E. Papuci-Władyka, “The House-Annex of Eustolios at Kourion in Cyprus, 435 A.D”. *Κυπριακαὶ Σπουδαί ΟΗ'*, (2016–2017), 233–254.

A. Φούλιας, «Κουρίου βασιλικές [Λεμεσός, Κύπρος]», *Μεγάλη Ορθόδοξη Χριστιανική Εγκυκλοπαίδεια* 10 (2013), 245-247.

4.1 Πάφος, Κάτω Πάφος - Βασιλική και ναός Χρυσοπολίτισσας

Πάφος, Κάτω Πάφος – Βασιλική και ναός Χρυσοπολίτισσας

Η βασιλική της Χρυσοπολίτισσας στην κάτω Πάφο αποτελεί μία από τις μεγαλύτερες και σημαντικότερες παλαιοχριστιανικές βασιλικές της Κύπρου. Ο χώρος αυτός είναι ταυτισμένος με την παρουσία των θεμελιωτών της Κυπριακής Εκκλησίας, αποστόλων Παύλου, Βαρνάβα και Μάρκου (Πράξ. 13, 4-12) οι οποίοι, σύμφωνα με τις *Πράξεις των Αποστόλων* επισκέφθηκαν την Πάφο γύρω στο 46 μ.Χ. και διέδωσαν το χριστιανικό μήνυμα στο νησί. Σύμφωνα με την παράδοση στο σημείο αυτό, ο Απόστολος Παύλος εδάρη από τους αντιπάλους του με «τεσσαράκοντα παρά μίαν» βουρδουλίες.

Η βασιλική είναι ακανόνιστου τραπεζοειδούς σχήματος και έχει μέσο μήκος χωρίς την ασίδα 52 μ. και μέσο πλάτος 49 μ. Αρχικά κτίστηκε ως επτάκλιτη στο τέλος του 4ου αι. Ένα χαρακτηριστικό της βασιλικής αυτής είναι ότι στο εσωτερικό του κυρίως ναού, 12 μ. δυτικότερα της εξωτερικής ασίδας, υπήρχε δεύτερη εσωτερική ασίδα στον κεντρικό άξονα. Το ξεχωριστό αυτό αρχιτεκτονικό στοιχείο το συναντούμε σε μεγάλες βασιλικές - μαρτύρια. Τον 6ο αιώνα, τα κλίτη περιορίστηκαν σε πέντε, ενώ η εσωτερική ασίδα αντικαταστάθηκε από άλλη 5 μ. ανατολικότερα. Η ασίδα αυτή διαμορφώνεται από 13 ραβδωτούς κίονες ως ημικύκλιο, θυμίζοντας παρόμοια διαμόρφωση στον ναό της Αναστάσεως στα Ιεροσόλυμα. Κατά τη δεύτερη αραβική επιδρομή το 650 η βασιλική υπέστη καταστροφές, ενώ ο χώρος της καταλήφθηκε από τους Άραβες, όπως διαπιστώνεται από τις αραβικές επιγραφές που είναι χαραγμένες στους κίονες. Ένας κιβωτιόσχημος τάφος που βρέθηκε εκεί αποδίδεται στον Δανό βασιλιά Ερρίκο Α΄ τον Αγαθό (1095-10 Ιουλίου 1103), ο οποίος καθοδόν προς τους Αγίους Τόπους πέθανε και θάφτηκε στην Πάφο.

Η βασιλική της Χρυσοπολίτισσας διακοσμείται με σημαντικά ψηφιδωτά δάπεδα και μαρμαροθετήματα/opus sectile.

Ο υφιστάμενος μεσοβυζαντινός ναός της Χρυσοπολίτισσας ή Αγίας Κυριακής, που είναι μια μεταγενέστερη αφιέρωση του 20ού αιώνα, θα μπορούσε να καταταχθεί σε ιδιαίτερη κατηγορία του σταυροειδούς εγγεγραμμένου με

τρούλλο, ως αποτέλεσμα μετασκευών που έγιναν σε διάφορες εποχές, αρχίζοντας από τον 8ο αιώνα, τον 12ο, 14ο και 16ο αιώνα.

Το μνημείο αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα τεκμήρια της πρώιμης χριστιανικής παρουσίας και της ιστορικής συνέχειας της Εκκλησίας της Κύπρου.

Βιβλιογραφία:

A. Foulías & H. Tantawy, “An Archaeological-Historical Study for Some Arabic Inscriptions from Cyprus”, *Journal of Medieval and Islamic History* 16 (2024), 43-66.

A. Papageorghiou, “Early Christian Architecture”, *XVe Congrès international d'études Byzantines, Rapports et Co-Rapports, V. Chypre dans le monde Byzantin, L'art paléochrétien de Chypre*, Athènes 1976, 6-10.

A. Φούλιας, Χρ. Χατζηχριστοδούλου, *Εκκλησιαστικά μνημεία της Νέας Πάφου*, Έκδοση Ιεράς Μητροπόλεως Πάφου, Λευκωσία 2022.

N. Γκιολές, *Η χριστιανική τέχνη στην Κύπρο*, Μουσείον Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία 2003.

4.2 Πάφος, Γεροσκήπου - Ναός Αγίας Παρασκευής

Πάφος, Γεροσκήπου – Ναός Αγίας Παρασκευής

Ο ναός της Αγίας Παρασκευής στη Γεροσκήπου αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα βυζαντινά μνημεία της Κύπρου και θεωρείται ίσως το αρχαιότερο σωζόμενο βυζαντινό μνημείο του νησιού. Ο ναός χρονολογείται πιθανώς στον 8ο αιώνα, γεγονός που του προσδίδει ιδιαίτερη σημασία για τη μελέτη της πρώιμης βυζαντινής ναοδομίας στην Κύπρο.

Από αρχιτεκτονική άποψη, ο ναός ανήκει στον τύπο της τρίκλιτης καμαροσκέπαστης βασιλικής και διακρίνεται για την ιδιότυπη και σπάνια μορφολογία του. Η στέγασή του οργανώνεται με πέντε τρούλλους σε σταυρόσχημη διάταξη: τρεις στο κεντρικό κλίτος και από έναν στα πλάγια κλίτη. Η διάταξη αυτή προσδίδει στο μνημείο ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό χαρακτήρα και το καθιστά ξεχωριστό μέσα στο σύνολο της βυζαντινής εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής της Κύπρου. Στη νοτιοανατολική πλευρά του ναού διαμορφώνεται τετράκογχο πρόσκτισμα, το οποίο φέρει τρουλλίσκο και επικοινωνεί εσωτερικά με το ιερό. Αντίθετα, το δυτικό τμήμα του ναού δεν ανήκει στην αρχική οικοδομική φάση, αλλά συνιστά νεότερη επέκταση των τελών του 19ου αιώνα.

Ιδιαίτερη σημασία παρουσιάζει ο εσωτερικός διάκοσμος του ναού, ο οποίος αποτυπώνει τη μακραίωνη ιστορική του πορεία. Στον ανατολικό τρούλλο σώζεται μία εξαιρετικά ενδιαφέρουσα ανεικονική παράσταση ακτινοβολούντος διάλιθου σταυρού, που περιβάλλεται από γεωμετρικά σχήματα και πλοχμούς. Το κέντρο του σταυρού δεν διατηρείται. Η παράσταση αυτή χρονολογείται πιθανότατα στα χρόνια της Εικονομαχίας (726–787 και 814–843) και θεωρείται μοναδική στην Κύπρο, ενώ παρουσιάζει ομοιότητες με αντίστοιχες συνθέσεις ναών της Μικράς Ασίας.

Πέρα από την πρώιμη αυτή ζωγραφική φάση, στον ναό μαρτυρούνται και άλλα στρώματα τοιχογραφιών, καθώς και χαράγματα διαφορετικών περιόδων. Ειδικότερα, έχουν διαπιστωθεί ακιδογραφήματα/γκράφιτι από τον 8ο έως και τον 11ο αιώνα, ενώ σώζονται επίσης τοιχογραφικά στρώματα του 10ου, 12ου,

14ου και 15ου αιώνα. Ανάμεσα στις σημαντικότερες παραστάσεις συγκαταλέγεται η Κοίμηση της Θεοτόκου, η οποία βρίσκεται στο τύμπανο του βόρειου τυφλού τόξου που στηρίζει τον κεντρικό τρούλλο του μέσου κλίτους και χρονολογείται στον 12ο αιώνα. Η παράσταση αυτή καλύπτεται από μεταγενέστερο στρώμα, και συγκεκριμένα από τη Σταύρωση, η οποία ανάγεται στον 15ο αιώνα. Στην ίδια περίπου περίοδο, δηλαδή στα τέλη του 15ου αιώνα, χρονολογείται και η παράσταση της Παναγίας Βλαχερνίτισσας στον κεντρικό τρούλλο.

Ο ναός διαφυλάσσει επίσης σημαντικά κειμήλια, ανάμεσα στα οποία ξεχωρίζει μία αμφίγραπτη εικόνα. Στη μία όψη εικονίζεται η Παναγία Ιεροκηπιώτισσα στον τύπο της Οδηγήτριας, με ελληνικές επιγραφές, ενώ στην άλλη αποδίδεται η Σταύρωση του Χριστού με λατινικές επιγραφές. Το κειμήλιο αυτό έχει ιδιαίτερη αξία, καθώς αντανακλά τόσο τη λατρευτική σημασία του ναού όσο και τις πολιτισμικές και καλλιτεχνικές επιδράσεις που διαμορφώθηκαν στην Κύπρο κατά τους ύστερους μεσαιωνικούς χρόνους.

Ο ναός της Αγίας Παρασκευής στη Γεροσκήπου συνιστά μνημείο εξαιρετικής ιστορικής, αρχιτεκτονικής και καλλιτεχνικής σημασίας. Η χρονολόγησή του στον 8ο αιώνα, ο ιδιαίτερος τύπος της θολωτής τρίκλιτης βασιλικής με πέντε τρούλλους, η μοναδική ανεικονική διακόσμηση του ανατολικού τρούλλου και τα διαδοχικά στρώματα τοιχογραφιών από τον 8-9ο έως τον 15ο αιώνα καθιστούν τον ναό ένα από τα πλέον πολύτιμα τεκμήρια της βυζαντινής κληρονομιάς της Κύπρου.

Βιβλιογραφία:

A. Foulis, and C. Hadjichristodoulou, *The church of Agia Paraskevi in Geroskipou*, (Transl. by Fr. T. Costi), Holy Metropolis of Pafos, Nicosia 2019.

A. J. Wharton, *Art of empire: Painting and architecture of the Byzantine periphery: A comparative study of four provinces*, The Pennsylvania State University Press, 1988.

A.H.S. Megaw, «Byzantine architecture and decoration in Cyprus: metropolitan or provincial?», *Dumbarton Oaks Papers*, 28, (1974), 57–88.

4.3 Πάφος - Τάφοι των Βασιλέων

Πάφος – Τάφοι των Βασιλέων

Οι λεγόμενοι Τάφοι των Βασιλέων αποτελούν ένα από τα σημαντικότερα ταφικά μνημεία της Κύπρου και ανήκουν στο εκτεταμένο νεκροταφείο της Νέας Πάφου, βόρεια του αρχαίου αστικού πυρήνα. Η ονομασία τους είναι συμβατική, καθώς δεν υπάρχουν ασφαλή στοιχεία ότι προορίζονταν για βασιλείς, αντιθέτως, φαίνεται ότι συνδέονται με ταφές μελών της πολιτικής και διοικητικής ελίτ της πρωτεύουσας της Κύπρου κατά την ελληνιστική και τη ρωμαϊκή περίοδο. Η μνημειακή τους μορφή, ωστόσο, εξηγεί τη διαχρονική επικράτηση της ονομασίας αυτής.

Το σύνολο περιλαμβάνει μεγάλους υπόγειους λαξευτούς τάφους, σκαμμένους εξ ολοκλήρου στον φυσικό βράχο. Ιδιαίτερα εντυπωσιακοί είναι οι μνημειακοί τάφοι με ανοιχτή εσωτερική αυλή, γύρω από την οποία αναπτύσσονται ταφικοί θάλαμοι, καθώς και τα περίστυλα με δωρικά αρχιτεκτονικά στοιχεία. Σε αρκετές περιπτώσεις, η αρχιτεκτονική τους αποδίδει μορφές που παραπέμπουν σε οικίες των ζωντανών, στοιχείο χαρακτηριστικό της ελληνιστικής ταφικής αρχιτεκτονικής και της επιδίωξης προβολής κοινωνικού κύρους ακόμη και μετά τον θάνατο.

Η νεκρόπολη χρησιμοποιήθηκε από την ελληνιστική εποχή και συνέχισε να είναι γνωστή και στους μεταγενέστερους χρόνους. Συγκεκριμένα, ορισμένοι από τους τάφους φαίνεται ότι γνώρισαν δεύτερη χρήση κατά τους χριστιανικούς και βυζαντινούς χρόνους. Στοιχεία όπως γραπτοί σταυροί στα τοιχώματα, αλλά και επιμέρους διαμορφώσεις σε ορισμένους χώρους, μαρτυρούν ότι κάποιοι τάφοι συνδέθηκαν αργότερα με χριστιανική χρήση. Το φαινόμενο αυτό δεν είναι μεμονωμένο για την Πάφο, αλλά εντάσσεται στη γνωστή πρακτική επαναχρησιμοποίησης αρχαιότερων ταφικών μνημείων κατά την παλαιοχριστιανική και βυζαντινή περίοδο.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η αναφορά ότι σε δύο τουλάχιστον τάφους έχουν εντοπισθεί σταυροί χαραγμένοι ή γραμμένοι στα τοιχώματα, γεγονός που ενισχύει την άποψη ότι οι χώροι αυτοί δεν έμειναν ανενεργοί μετά το τέλος της

αρχικής ταφικής τους λειτουργίας. Παράλληλα, ένας από τους τάφους αναφέρεται με την ονομασία «Παλλιοεκκλησιά», χωρίς ωστόσο να σώζονται άλλες ενδείξεις που να τεκμηριώνουν με βεβαιότητα χρήση του ως εκκλησίας. Η εσωτερική διάρθρωση ορισμένων τάφων, με αυλές, θαλάμους, κόγχες και λαξευτές επιφάνειες, επέτρεψε τη μεταγενέστερη προσαρμογή τους σε νέες χρήσεις. Ως εκ τούτου, το μνημείο δεν πρέπει να εξετάζεται μόνο ως κατάλοιπο της ελληνιστικής και ρωμαϊκής ταφικής αρχιτεκτονικής, αλλά και ως χώρος με ιστορική συνέχεια, ο οποίος εντάχθηκε σε διαφορετικά πολιτισμικά και θρησκευτικά συμφραζόμενα.

Η σημασία των Τάφων των Βασιλέων έγκειται επομένως όχι μόνο στην αρχική τους λειτουργία ως μνημειακής νεκρόπολης της Νέας Πάφου, αλλά και στη μαρτυρία που προσφέρουν για τη διαχρονική πρόσληψη και επανάχρηση του αρχαίου τοπίου. Το μνημείο αποκαλύπτει με σαφήνεια τόσο την κοινωνική προβολή των ανώτερων στρωμάτων της ελληνιστικής και ρωμαϊκής Πάφου όσο και τη μεταγενέστερη ένταξη ορισμένων χώρων του στη χριστιανική εμπειρία της πόλης. Μέσα από αυτή τη διπλή διάσταση, οι Τάφοι των Βασιλέων αποτελούν κομβικό τεκμήριο για την κατανόηση όχι μόνο της ταφικής αρχιτεκτονικής, αλλά και της ιστορικής συνέχειας της Νέας Πάφου από την αρχαιότητα έως τους βυζαντινούς χρόνους.

Βιβλιογραφία:

Department of Antiquities, Republic of Cyprus, ‘Tombs of the Kings’, *Ministry of Culture, Republic of Cyprus*, n.d. <https://www.culture.gov.cy/dmiculture/DA/DA.nsf/All/238DE8D409BF6077C225719B0039F785> [Πρόσβαση 20 Μαρτίου 2026].

V. Lysandrou, “Tomb architecture and distribution in the Eastern Necropolis of Nea Paphos, Cyprus”, *Studies in Ancient Art and Civilization* 24, 2020, 231–256.

UNESCO World Heritage Centre, ‘Paphos’, *World Heritage List*, <https://whc.unesco.org/en/list/79/> [Πρόσβαση 20 Μαρτίου 2026].

Α.Φούλιας και Χρ.Χατζηχριστοδούλου, *Εκκλησιαστικά μνημεία της Νέας Πάφου*, Ιερά Μητρόπολις Πάφου, 2022, 173–177.

4.4 Πάφος – Εγκλείστρα - Μονή Αγίου Νεοφύτου

Πάφος, Εγκλείστρα– Μονή Αγίου Νεοφύτου

Η Εγκλείστρα του Αγίου Νεοφύτου στην Τάλα της Πάφου, αποτελεί το σημαντικότερο μνημείο του κυπριακού αναχωρητισμού και της μεσοβυζαντινής τέχνης. Πρόκειται για λαξευτό ασκητικό σύνολο, άμεσα συνδεδεμένο με το πρόσωπο του αγίου Νεοφύτου του Εγκλείστου, το οποίο εξελίχθηκε σταδιακά από προσωπικό ησυχαστήριο σε οργανωμένο μοναστικό κέντρο. Η σημασία του μνημείου δεν έγκειται μόνο στην αρχιτεκτονική και καλλιτεχνική του αξία, αλλά και στη στενή του σύνδεση με τη ζωή, το συγγραφικό έργο και την πνευματική φυσιογνωμία ενός από τους σημαντικότερους Κυπρίους αγίους και συγγραφείς των βυζαντινών χρόνων.

Ο άγιος Νεόφυτος γεννήθηκε στα Λεύκαρα το 1134. Σε νεαρή ηλικία εγκατέλειψε την οικογένειά του και τη σχεδιαζόμενη έγγαμη ζωή, επιλέγοντας τη μοναχική οδό. Μετά από περίοδο μοναχικής δοκιμασίας και αναζήτησης αυστηρότερου ασκητικού βίου, εγκαταστάθηκε στην περιοχή της Πάφου, όπου το 1159 διαμόρφωσε σε βράχο την Εγκλείστρα του. Το αρχικό αυτό ησυχαστήριο περιλάμβανε μικρό ναό, κελλί και χώρο ταφής, ενώ με την πάροδο του χρόνου η φήμη του αγίου προσέλκυσε μαθητές και μοναχούς, με αποτέλεσμα τη σταδιακή διαμόρφωση οργανωμένης μοναστικής αδελφότητας και, τελικά, της μονής.

Ιδιαίτερη σημασία για την ιστορία και την ταυτότητα της Εγκλείστρας έχει ο ίδιος ο τάφος του αγίου Νεοφύτου, ο οποίος διαμορφώθηκε μέσα στο λαξευτό ασκητήριο. Σύμφωνα με μελέτες για την ταφική αρχιτεκτονική στην Κύπρο, ο τάφος αυτός εντάσσεται στην ιδιαίτερη παράδοση των ενδομνημειακών ταφών εκκλησιαστικών προσώπων και αποτελεί ουσιώδες στοιχείο για την κατανόηση του ασκητικού και λατρευτικού χαρακτήρα του συνόλου. Η παρουσία του τάφου στο εσωτερικό της Εγκλείστρας συνδέει άμεσα τον χώρο με τη μνήμη, την προσωπική άσκηση και τη μεταθανάτια τιμή του αγίου, προσδίδοντας στο μνημείο ιδιαίτερη πνευματική και προσκυνηματική βαρύτητα.

Ιδιαίτερα σημαντική υπήρξε και η φάση του τοιχογραφικού διακόσμου της Εγκλείστρας. Συγκεκριμένα, το 1183 το λαξευτό σύνολο κοσμήθηκε ολόκληρο

με τοιχογραφίες, γεγονός που συνδέεται με την πλήρη διαμόρφωση του χώρου ως πνευματικού και λατρευτικού κέντρου. Οι τοιχογραφίες αυτές, μαζί με μεταγενέστερες επεμβάσεις και ανανεώσεις, καθιστούν την Εγκλείστρα ένα εξαιρετικά σημαντικό μνημείο για τη μελέτη της βυζαντινής ζωγραφικής στην Κύπρο. Ο ζωγραφικός διάκοσμος δεν λειτουργεί απλώς ως διακοσμητικό στοιχείο, αλλά συνδέεται ουσιαστικά με το ασκητικό ιδεώδες του Νεοφύτου και με τον πνευματικό προσανατολισμό της μοναστικής κοινότητας που διαμορφώθηκε γύρω από αυτόν.

Η παράδοση της μονής διατηρεί επίσης τη μνήμη της λεγόμενης «Θεοσημίας», δηλαδή της θαυμαστής διάσωσης του Αγίου Νεοφύτου από πτώση βράχου, όταν εργαζόταν για τη διαμόρφωση ανώτερου ασκητικού χώρου, της λεγόμενης *Άνω Σιών*. Η πληροφορία αυτή καταγράφεται από την Εκκλησία της Κύπρου ως στοιχείο της αγιολογικής και λειτουργικής παράδοσης του αγίου. Ωστόσο, η παράδοση αυτή είναι σημαντική για την κατανόηση της λατρευτικής συνέχειας και της πνευματικής πρόσληψης του μνημείου.

Η Εγκλείστρα δεν μπορεί να εξεταστεί ανεξάρτητα από τη μονή που δημιουργήθηκε γύρω της, ούτε από το ευρύτερο έργο του αγίου Νεοφύτου. Ο όσιος υπήρξε πολυγραφότατος συγγραφέας, και το έργο του αποτελεί πολύτιμη πηγή όχι μόνο για τη θεολογία και τον μοναχισμό, αλλά και για την ιστορία της Κύπρου κατά τη μεταβατική περίοδο από τη βυζαντινή στη λατινική κυριαρχία. Η Εγκλείστρα, ως τόπος άσκησης, συγγραφής, λατρείας και ταφής, συνιστά συνεπώς μνημείο σύνθετης σημασίας, στο οποίο συμπυκνώνονται η ασκητική εμπειρία, η καλλιτεχνική δημιουργία και η ιστορική μαρτυρία.

Βιβλιογραφία:

Α. Παπαγεωργίου, «Λαξευτά ασκητήρια και μοναστήρια της Κύπρου», *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου* 4 (1999), 33-96.

Α. Παπαγεωργίου και Α. Φούλιας, «Ταφική αρχιτεκτονική στην Κύπρο, 1ος–10ος αι.» *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου* 12 (2019), 9–46.

4.5 Πάφος, Κούκλια - Παλαιίπαφος

Πάφος, Κούκλια - Παλαιίπαφος

Η Παλαιίπαφος, στη σημερινή περιοχή των Κουκλιών της επαρχίας Πάφου, αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους αρχαιολογικούς χώρους της Κύπρου και ένα από τα σπουδαιότερα ιερά κέντρα του αρχαίου κόσμου. Η σημασία της συνδέεται κυρίως με το περίφημο Ιερό της Αφροδίτης, το οποίο υπήρξε ένα από τα σημαντικότερα ιερά της θεάς στην αρχαιότητα και προσέδωσε στην πόλη εξέχουσα θέση στη θρησκευτική και πολιτική ιστορία του νησιού. Η περιοχή περιλαμβάνει τα κατάλοιπα του ιερού και της αρχαίας πόλης της Παλαιίπαφου και αποτελεί τμήμα της εγγραφής της Πάφου στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO.

Από ιστορική άποψη, η Παλαιίπαφος συνδέεται με τη μακρά παράδοση της λατρείας της Αφροδίτης στην Κύπρο. Η UNESCO αναφέρει ότι η περιοχή της Πάφου υπήρξε κέντρο λατρείας της Αφροδίτης και προελληνικών θεοτήτων γονιμότητας ήδη από πολύ πρώιμες περιόδους, ενώ το ιερό της Παλαιίπαφου ανάγεται τουλάχιστον στον 12ο αιώνα π.Χ. και παρέμεινε σε χρήση έως τους ρωμαϊκούς χρόνους. Παράλληλα, η νεότερη αρχαιολογική έρευνα έχει δείξει ότι η Παλαιίπαφος δεν υπήρξε μόνο ιερό, αλλά και οργανωμένο πολιτικό και αστικό κέντρο με μακρά εξέλιξη από τη Ύστερη Εποχή του Χαλκού έως την Εποχή του Σιδήρου, γεγονός που ενισχύει τη σημασία της για την ιστορία των κυπριακών βασιλείων.

Από αρχιτεκτονική και τοπογραφική άποψη, ο χώρος της Παλαιίπαφου παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς συνδυάζει μνημεία διαφορετικών φάσεων. Το σημαντικότερο μνημείο είναι το Ιερό της Αφροδίτης, το οποίο υπήρξε το κύριο λατρευτικό κέντρο της πόλης και διαμόρφωσε την ιστορική ταυτότητά της. Τα κατάλοιπα της αρχαίας πόλης, του ιερού και των μεταγενέστερων οικοδομικών φάσεων αποτυπώνουν τη διαχρονική εξέλιξη ενός χώρου στον οποίο συνυφαίνονται η θρησκευτική λειτουργία, η πολιτική οργάνωση και η αστική ανάπτυξη. Η αρχαιολογική έρευνα του Πανεπιστημίου Κύπρου έχει αναδείξει, επιπλέον, τη σημασία του ευρύτερου τοπίου της Παλαιίπαφου, δείχνοντας ότι το ιερό πρέπει να ερμηνεύεται ως τμήμα ενός

σύνθετου αστικού και ιερού περιβάλλοντος και όχι ως απομονωμένο λατρευτικό μνημείο.

Η σημασία της Παλαιπάφου υπερβαίνει τα στενά όρια της τοπικής ιστορίας. Η άμεση σύνδεσή της με τον μύθο και τη λατρεία της Αφροδίτης, η μνημειακή της φυσιογνωμία και η μακραίωνη ιστορική της συνέχεια την καθιστούν έναν από τους πλέον εμβληματικούς αρχαιολογικούς χώρους της Κύπρου. Υπό αυτό το πρίσμα, η Παλαίπαφος συνιστά μνημείο εξαιρετικής ιστορικής, αρχαιολογικής και πολιτισμικής σημασίας, στο οποίο αποτυπώνεται με ιδιαίτερη σαφήνεια η σχέση θρησκείας, πολιτικής εξουσίας και τοπίου στην αρχαία Κύπρο.

Βιβλιογραφία:

F. Georg Maier, *Guide to Palaipaphos (Kouklia)*, Bank of Cyprus Foundation, Nicosia 2004.

M. Iacovou, “Paphos before Palaepaphos: *New approaches to the history of the Paphian kingdom*”, in D. Michaelides (ed.), *Epigraphy, numismatics, prosopography and history of ancient Cyprus: Papers in honour of Ino Nicolaou*, Uppsala 2013, 275–290.

4.6 Πάφος, Κρίτου Τέρρα - Ναός Αγίας Αικατερίνης

Πάφος, Κρίτου Τέρρα – Ναός Αγίας Αικατερίνης

Ο ναός της Αγίας Αικατερίνης γνωστός και ως Αγία Αικατερίνη της Φυτεύκιας, βρίσκεται σε μικρή απόσταση από την κοινότητα Κρίτου Τέρρα της επαρχίας Πάφου και ανήκει στα σημαντικά φραγκοβυζαντινά εκκλησιαστικά μνημεία της Κύπρου. Ο ναός χρονολογείται στον 15ο αιώνα και είναι ένα μνημείο ιδιαίτερης σημασίας για την ιστορική και θρησκευτική τοπογραφία της περιοχής.

Ο ναός της Αγίας Αικατερίνης είναι τρίκλιτος, τρουλλαίος και ανήκει στον λεγόμενο φραγκοβυζαντινό ρυθμό της Κύπρου, ο οποίος εφαρμόζεται από τον 14ο – 16ο αιώνα, αναμιγνύοντας στοιχεία της ντόπιας βυζαντινής παράδοσης με γοτθικά. Φέρει επιμελημένη τοιχοδομία, όπως όλα τα φραγκοβυζαντινά μνημεία του νησιού. Έχει εσωτερικές διαστάσεις 9,60 × 9,10 μ., χωρίς τις ελεύθερες αψίδες, στις οποίες απολήγουν τα τρία καμαροσκέπαστα κλίτη. Η κεντρική αψίδα έχει βέλος 2,70 μ., χορδή 1,50 μ., η βόρεια έχει βέλος 1,35 μ., χορδή 0,76 μ. και η νότια έχει βέλος 1,35 μ. και χορδή 0,75 μ.

Μέσα σε αυτό το ιστορικό και καλλιτεχνικό περιβάλλον μπορεί να κατανοηθεί και η Αγία Αικατερίνη της Κρίτου Τέρρας, ως μνημείο που μαρτυρεί τη συνέχεια της χριστιανικής λατρευτικής παρουσίας στην ύπαιθρο της Πάφου. Στο εσωτερικό του ναού σώζονται ακόμη αρκετά φθαρμένες τοιχογραφίες, ιδίως στο ανατολικό τμήμα της καμάρας του κεντρικού κλίτους με σκηνές από τη ζωή της Θεοτόκου, τμήμα της Πλατυτέρας στην κεντρική αψίδα, αποσπάσματα μεμονωμένων αγίων, καθώς και μορφή του αρχαγγέλου Μιχαήλ στον νότιο τοίχο του νάρθηκα. Οι τοιχογραφίες χρονολογούνται στον 16^ο αιώνα.

Το μνημείο υπέστη σοβαρές ζημιές από τους σεισμούς του 1953 και αναστηλώθηκε από το Τμήμα Αρχαιοτήτων κατά τα έτη 1956–57.

Κατά την τοπική εκκλησιαστική παράδοση και τη μνήμη που διασώζει η Μητρόπολη Πάφου, ο ναός υπήρξε παλαιότερα αφιερωμένος στον Άγιο Ορέστη και μετόχι της Μονής Σινά. Ο ναός της Αγίας Αικατερίνης αποτελεί αναμφίβολα μνημείο ιδιαίτερης σημασίας για τη μελέτη της ναοδομίας της Κύπρου.

Βιβλιογραφία:

A.H.S. Megaw, «Byzantine architecture and decoration in Cyprus: metropolitan or provincial?», *Dumbarton Oaks Papers* (1974) 28, 57–88.

A. Παπαγεωργίου, «Αικατερίνης Αγίας εκκλησία, Τέρρα», *Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 1 (1984), 274-275.

Κ. Ι. Άμαντος, *Σύντομος ιστορία της ιεράς μονής του Σινά, Κατάλογος μετοχίων της*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1953.

Χρ. Χατζηχριστοδούλου, Α. Φούλιας, *Εκκλησιαστικά μνημεία της Κρίτου Τέρρας*, Ιερά Μητρόπολις Πάφου, Λευκωσία 2026 (Υπό έκδοση).

4.7 Πάφος – Μεσαιωνικό Κάστρο

*Πάφος – Μεσαιωνικό Κάστρο
Φωτογραφία Π. Θωμάς Κωστή*

Το Κάστρο της Πάφου αποτελεί ένα χαρακτηριστικό μνημείο της Κύπρου και συνδέεται άμεσα με την ιστορία του λιμανιού της Κάτω Πάφου. Κτισμένο στο δυτικό άκρο του λιμένα, πάνω στον αρχαίο μώλο, υπήρξε διαχρονικά οχυρό με αμυντική και διοικητική λειτουργία, καθώς έλεγχε την είσοδο του λιμανιού και προστάτευε την παράκτια ζώνη της πόλης. Η ιστορία του είναι σύνθετη, καθώς το μνημείο γνώρισε διαδοχικές οικοδομικές φάσεις από τη βυζαντινή περίοδο έως την οθωμανική εποχή, αντανakλώντας τις πολιτικές και στρατιωτικές μεταβολές που σημάδεψαν την ιστορία της Πάφου και της Κύπρου.

Σύμφωνα με τα ιστορικά δεδομένα, στη θέση του σημερινού κάστρου υπήρχε αρχικά βυζαντινό φρούριο, το οποίο ανακατασκευάστηκε κατά τη φραγκική περίοδο. Κατά τον 16ο αιώνα οι Βενετοί το κατέστρεψαν, προκειμένου να μην χρησιμοποιηθεί από τους Οθωμανούς, και το σωζόμενο κτίσμα ανάγεται ουσιαστικά στην οθωμανική ανακατασκευή του 1592. Έτσι, το σημερινό κάστρο αποτελεί το αποτέλεσμα μιας μακράς αλυσίδας καταστροφών, επισκευών και μετασκευών, γεγονός που το καθιστά ιδιαίτερα ενδιαφέρον ως μνημείο με πολυστρωματική ιστορία.

Από αρχιτεκτονική άποψη, το Κάστρο της Πάφου έχει αυστηρή και συμπαγή μορφή, χαρακτηριστική οχυρωματικού έργου. Το κεντρικό οικοδόμημα είναι ορθογώνιο και οργανώνεται γύρω από εσωτερικούς χώρους με ισχυρή λιθοδομή, ενώ η πρόσβαση γίνεται μέσω γέφυρας και υπερυψωμένης εισόδου, στοιχείο που υπογραμμίζει τον αμυντικό του χαρακτήρα. Η μορφή του συνδυάζει φραγκικά, βενετικά και οθωμανικά στοιχεία, γεγονός που αντανakλά τις διαδοχικές ιστορικές παρεμβάσεις στο κτίσμα.

Κατά τους νεότερους χρόνους το κάστρο έχασε σταδιακά την καθαρά στρατιωτική του λειτουργία και χρησιμοποιήθηκε κατά περιόδους ως αποθήκη άλατος και ως χώρος διοικητικής χρήσης. Σήμερα αποτελεί ένα από τα πλέον αναγνωρίσιμα μνημεία της Πάφου και συνδέεται στενά με τη σύγχρονη

πολιτιστική εικόνα της πόλης. Η μνημειακή του παρουσία στο λιμάνι, σε άμεση γειτνίαση με τον αρχαιολογικό χώρο της Νέας Πάφου, ενισχύει τη σημασία του ως φορέα της διαχρονικής ιστορίας της περιοχής.

Το Κάστρο της Πάφου επομένως, αφορά σε ένα μνημείο εξαιρετικής ιστορικής, αρχιτεκτονικής και πολιτισμικής σημασίας. Η σύνδεσή του με τη βυζαντινή, φραγκική, βενετική και οθωμανική περίοδο, ο αμυντικός του χαρακτήρας και η κομβική θέση του στο λιμάνι της Κάτω Πάφου το καθιστούν ένα από τα χαρακτηριστικότερα παραδείγματα της μεσαιωνικής οχυρωματικής αρχιτεκτονικής της Κύπρου.

Βιβλιογραφία:

C. Enlart, *Gothic Art and the Renaissance in Cyprus*, μτφρ. & επιμ., D. Hunt, London 1987 (Α' έκδοση: *L'art gothique et la Renaissance en Chypre*, 2 τόμοι, Paris 1899), 502-503.

4.8 Πάφος - Πέτρα του Ρωμιού

Πάφος – Πέτρα του Ρωμιού

Η Πέτρα του Ρωμιού αποτελεί έναν από τους πλέον εμβληματικούς τόπους της Κύπρου, όπου το φυσικό τοπίο, η μυθολογία και η ιστορική μνήμη συνυφαίνονται με ιδιαίτερη ένταση. Βρίσκεται στη νοτιοδυτική ακτή της επαρχίας Πάφου, κοντά στα Κούκλια, και συνιστά χαρακτηριστικό παράκτιο τοπίο με μεγάλους βράχους που αναδύονται από τη θάλασσα. Η σημασία του χώρου δεν έγκειται στην παρουσία δομημένου μνημείου, αλλά στη συμβολική και πολιτισμική φόρτιση ενός φυσικού τόπου που απέκτησε διαχρονικά κεντρική θέση στη συλλογική εικόνα της Κύπρου.

Ο χώρος είναι ευρύτερα γνωστός ως τόπος που συνδέθηκε στη νεότερη παράδοση με τη γέννηση της Αφροδίτης. Ο Robert S. Merrillees ανέδειξε ότι η σημερινή πολιτισμική εικόνα της Πέτρας του Ρωμιού είναι αποτέλεσμα σύνθετης ιστορικής διαμόρφωσης, στην οποία συμπλέκονται η παράδοση της Αφροδίτης και η λαϊκή μνήμη του «Ρωμιού», δηλαδή του Διγενή Ακρίτα. Με αυτή την έννοια, ο χώρος φέρει διπλή συμβολική φόρτιση: αφενός ως σημείο που συνδέθηκε με τη θεά της Κύπρου, αφετέρου ως τόπος που ενσωμάτωσε μεσαιωνικές και νεότερες αφηγήσεις της κυπριακής ταυτότητας.

Από φυσικογεωγραφική άποψη, η Πέτρα του Ρωμιού παρουσιάζει ιδιαίτερο επιστημονικό ενδιαφέρον. Η περιοχή συνδέεται με τις εντυπωσιακές εμφανίσεις του λεγόμενου Mamonía Mélange, ενός σύνθετου τεκτονικού σχηματισμού της νοτιοδυτικής Κύπρου. Σύμφωνα με νεότερη γεωλογική μελέτη, οι εντυπωσιακές εκθέσεις του σχηματισμού στην περιοχή της Πέτρας του Ρωμιού αποτελούν χαρακτηριστικό παράδειγμα τεκτονικού mélange, με πολύπλοκη σύσταση και μακρά γεωλογική ιστορία. Η φυσική αυτή ιδιαιτερότητα, σε συνδυασμό με τη δυναμική δράση της θάλασσας πάνω στους παράκτιους βράχους, συνέβαλε αποφασιστικά στη διαμόρφωση ενός τοπίου εξαιρετικά επιβλητικού, το οποίο ευνόησε την ανάπτυξη συμβολικών και μυθικών αναγνώσεων.

Υπό αυτό το πρίσμα, η Πέτρα του Ρωμιού δεν αποτελεί απλώς έναν όμορφο παράκτιο σχηματισμό, αλλά έναν τόπο όπου η φύση, η μνήμη και η πολιτισμική

ερμηνεία λειτουργούν από κοινού. Η γεωλογική του ιδιαιτερότητα, η σύνδεσή του με την παράδοση της Αφροδίτης και η μεταγενέστερη συσχέτισή του με τον «Ρωμιό» αναδεικνύουν τον χώρο ως έναν από τους σημαντικότερους συμβολικούς τόπους της Κύπρου. Έτσι, η Πέτρα του Ρωμιού συνιστά τοπίο πολιτισμικής σημασίας, όπου η ιστορική επανανοηματοδότηση του φυσικού περιβάλλοντος καθίσταται καθοριστικό στοιχείο της κυπριακής ταυτότητας.

Βιβλιογραφία:

Geological Survey Department, Republic of Cyprus, *Geomorphosites* (Ministry of Agriculture, Natural Resources and Environment, 2011) [https://www.moa.gov.cy/moa/gsd/gsd.nsf/All/5CE18A10AE00A48FC22583940034D69C/\\$file/GeomorphoEN.pdf?OpenElement](https://www.moa.gov.cy/moa/gsd/gsd.nsf/All/5CE18A10AE00A48FC22583940034D69C/$file/GeomorphoEN.pdf?OpenElement) [Πρόσβαση 19 Μαρτίου 2026].

N. Bragin, L. Bragina, E. Tsiolakis και V. Symeou, “The Upper Cretaceous Mamonía Mélange (Petra tou Romiou, southwestern Cyprus): Composition and age”, *Cretaceous Research* 125 (2021), 104850.

R. S. Merrillees, “The mythology around a myth: Aphrodite and Petra tou Romiou”, *Cahiers du Centre d’Études Chypriotes* 45 (2015), 29–43.

5.1 Λευκωσία, Μόρφου - Σόλοι

Λευκωσία, Μόρφου – Αρχαίο Θέατρο Σόλων

Οι Σόλοι αποτελούν έναν από τους σημαντικότερους αρχαιολογικούς χώρους της Κύπρου και μία από τις αρχαίες πόλεις-βασιλεία του νησιού. Βρίσκονται στη βορειοδυτική Κύπρο, κοντά στη Μόρφου, και η σημασία τους συνδέεται με τη μακραίωνη ιστορική τους παρουσία, από την αρχαιότητα έως και την παλαιοχριστιανική περίοδο. Η πόλη υπήρξε οργανωμένο αστικό και διοικητικό κέντρο, ενώ κατά τους ρωμαϊκούς και πρωτοβυζαντινούς χρόνους διατήρησε εξέχουσα θέση στην περιοχή.

Οι Σόλοι είναι γνωστοί κυρίως για το αρχαίο θέατρο και για τη βασιλική του Αγίου Αυξιβίου. Το θέατρο, το οποίο χρονολογείται στον 2ο ή 3ο αιώνα μ.Χ., αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα ρωμαϊκά μνημεία του χώρου και μαρτυρεί τη μνημειακή φυσιογνωμία της πόλης κατά την αυτοκρατορική περίοδο. Η βασιλική του Αγίου Αυξιβίου, κτισμένη κοντά στο θέατρο, αποτελεί ένα από τα σπουδαιότερα παλαιοχριστιανικά μνημεία της Κύπρου και συνδέεται με τον πρώτο επίσκοπο της πόλης, τον Άγιο Αυξίβιο. Σύμφωνα με τα ανασκαφικά δεδομένα, η αρχική βασιλική πιθανόν ανεγέρθηκε κατά τον 4ο αιώνα, ενώ στις αρχές του 6ου αιώνα αντικαταστάθηκε από μεγαλύτερη τρίκλιτη βασιλική, γνωστή ως βασιλική Β'. Η μεταγενέστερη αυτή οικοδομική φάση καταδεικνύει την ανάπτυξη της χριστιανικής κοινότητας των Σόλων και τη σημασία της επισκοπικής έδρας κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο.

Οι ανασκαφικές έρευνες στη βασιλική ανέδειξαν τη μνημειακή της κλίμακα, τις διαδοχικές οικοδομικές φάσεις και τον πλούσιο διάκοσμο των δαπέδων με ψηφιδωτά και opus sectile. Ιδιαίτερη ιστορική σημασία έχει η επιγραφή που βρέθηκε στο αίθριο της βασιλικής Β', η οποία αναφέρεται στις αραβικές επιδρομές των μέσων του 7ου αιώνα. Σύμφωνα με αυτήν, η βασιλική υπέστη καταστροφές κατά τη δεύτερη αραβική επιδρομή του 650, ενώ επισκευάστηκε πιθανότατα γύρω στο 655. Η επιγραφή θεωρείται από τις σημαντικότερες σύγχρονες μαρτυρίες για τα γεγονότα εκείνης της περιόδου στην Κύπρο.

Έτσι, οι Σόλοι δεν αποτελούν μόνο έναν χώρο μεμονωμένων ερειπίων, αλλά ένα μνημείο με διαχρονική ιστορική σημασία, όπου μπορεί κανείς να παρακολουθήσει τη μετάβαση από την αρχαία πόλη στη χριστιανική επισκοπική έδρα. Το θέατρο, η βασιλική και η μαρτυρία των επιγραφών αποκαλύπτουν έναν τόπο στον οποίο συνυφαίνονται η πολιτική, η θρησκευτική και η καλλιτεχνική ιστορία της Κύπρου.

Βιβλιογραφία:

A. Foulías, *Αρχιτεκτονική και μνημειακή ζωγραφική στην Κύπρο κατά την περίοδο των αραβικών επιδρομών (649–965)*, διδακτορική διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 2011.

A. H. S. Megaw, “The Soloi basilicas reconsidered”, στο *Πρακτικά Γ' Κυπρολογικού Συνεδρίου* (Λευκωσία, 16–20 Απριλίου 1996), Λευκωσία 2001, 171–180.

J. de Cagniers και T. Tam Tinh, *Soloi: Dix campagnes de fouilles (1964–74)*, τ. 1: *La basilique*, Les Presses de l'Université Laval, 1985.

5.2 Λευκωσία, Μόρφου - Ναός Αγίου Μάμαντος

Λευκωσία, Μόρφου – Ναός Αγίου Μάμαντος

Ο ναός του Αγίου Μάμα στη Μόρφου αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα εκκλησιαστικά μνημεία της Κύπρου. Είναι αφιερωμένος στον Άγιο Μάμα, του οποίου η λατρεία συνδέθηκε στενά με τη Μόρφου. Ο σημερινός ναός, οικοδομήθηκε επάνω σε παλαιότερες εκκλησιαστικές φάσεις, δύο παλαιοχριστιανικών βασιλικών και μίας βυζαντινής εκκλησίας, γεγονός που μαρτυρεί τη μακραίωνη λατρευτική συνέχεια του χώρου. Ο ναός ανάγεται στις αρχές του 16ου αιώνα και αποτελεί το σημαντικότερο σωζόμενο εκκλησιαστικό μνημείο της Μόρφου.

Από αρχιτεκτονική άποψη, ο ναός ανήκει στον λεγόμενο φραγκοβυζαντινό ρυθμό, καθώς συνδυάζει τη διάταξη της τρίκλιτης βασιλικής με τον βυζαντινό τρουλλαίο τύπο. Τα τρία κλίτη χωρίζονται με δύο κιονοστοιχίες, ενώ η συνολική μορφολογία του μνημείου αποτυπώνει τη συνάντηση βυζαντινών και δυτικών μορφολογικών στοιχείων, χαρακτηριστική της κυπριακής ναοδομίας κατά τον 14^ο-16^ο αιώνα.

Ιδιαίτερη σημασία έχει και ο εσωτερικός λειτουργικός εξοπλισμός του ναού. Ανάμεσα στα παλαιά λειτουργικά και καλλιτεχνικά μέλη του ξεχωρίζει το ξύλινο κιβώριο της Αγίας Τράπεζας, το οποίο είναι ένα από τα αρχαιότερα σωζόμενα της Κύπρου και χρονολογείται πιθανότατα στις αρχές του 16ου αιώνα.

Μετά την εισβολή της Τουρκίας στην Κύπρο το 1974, ο ναός λειτούργησε ως μουσείο και έτσι δεν βεβηλώθηκε όπως άλλες εκκλησίες του νησιού.

Ο ναός του Αγίου Μάμα στη Μόρφου αποτελεί εξέχον μνημείο της κυπριακής εκκλησιαστικής κληρονομιάς, καθώς συνδυάζει ιστορική συνέχεια, ιδιαίτερη αρχιτεκτονική μορφή και σημαντικά λειτουργικά κατάλοιπα. Η σύνθεση βασιλικής και τρουλλαίου τύπου, η παρουσία δυτικών και βυζαντινών στοιχείων και η μακρά σύνδεσή του με τη θρησκευτική ταυτότητα της Μόρφου καθιστούν το μνημείο ιδιαίτερα σημαντικό για τη μελέτη της εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής της Κύπρου.

Βιβλιογραφία:

C. A. Hadjichristodoulou, *Ο καθεδρικός ναός του Αγίου Μάμαντος στη Μόρφου*, Λευκωσία 2010.

M. Jones, A. Milward Jones (eds), *The Canopy of Heaven, The Ciborium of the Church of St. Mamas*, Morphou, [Nicosia] 2010.

5.3 Λευκωσία – Παλαιό Αρχιεπισκοπικό Μέγαρο

*Λευκωσία – Παλαιό Αρχιεπισκοπικό Μέγαρο
Φωτογραφία: A. Savin / Wikimedia Commons*

Η Παλαιά Αρχιεπισκοπή, ένα από τα σημαντικότερα εκκλησιαστικά και ιστορικά μνημεία της εντός των τειχών πόλης. Το κτήριο βρίσκεται στην πλατεία Αρχιεπισκόπου Κυπριανού και συνδέεται άμεσα με τη μνήμη του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού, κορυφαίας μορφής της νεότερης ιστορίας της Κύπρου, ο οποίος απαγχονίστηκε το 1821 από τις οθωμανικές αρχές. Η σημασία του μνημείου δεν περιορίζεται στη διοικητική λειτουργία του ως έδρας της Εκκλησίας της Κύπρου, αλλά επεκτείνεται και στη συμβολική του αξία ως τόπου συνδεδεμένου με κρίσιμα εκκλησιαστικά και εθνικά γεγονότα της νεότερης κυπριακής ιστορίας.

Το παλαιό Αρχιεπισκοπικό Μέγαρο υπήρξε η κατοικία και το διοικητικό κέντρο των Αρχιεπισκόπων της Κύπρου. Η ιστορική του σύνδεση με τον Κυπριανό είναι ιδιαίτερα ισχυρή, καθώς η παράδοση και οι σχετικές μαρτυρίες αναφέρουν ότι από χώρο του κτηρίου αυτού οδηγήθηκε στον τόπο του μαρτυρίου του το 1821. Στον επάνω όροφο διατηρείται μάλιστα δωμάτιο που συνδέεται ειδικά με το πρόσωπό του και φέρει το όνομά του, στοιχείο που ενισχύει τη μνημονική και συμβολική σημασία του χώρου.

Το παλαιό Αρχιεπισκοπικό Μέγαρο είναι διώροφο κτήριο του 18^{ου} αιώνα. Σε άμεση γειτνίαση με το παλαιό κτήριο ανεγέρθηκε κατά τα έτη 1956–1960 το νέο Αρχιεπισκοπικό Μέγαρο σε νεοβυζαντινό ύφος, γεγονός που δημιουργεί έναν ιδιαίτερο διάλογο ανάμεσα στην παραδοσιακή αρχιτεκτονική της οθωμανικής και μεταοθωμανικής Λευκωσίας και στη μνημειακή εκπροσώπηση της Εκκλησίας της Κύπρου κατά τον 20ό αιώνα.

Η παλαιά Αρχιεπισκοπή συνιστά μνημείο εκκλησιαστικής, ιστορικής και πολιτισμικής σημασίας, αφού συμπυκνώνει εκκλησιαστικά και ιστορικά στοιχεία της πολυτάραχης ιστορίας του νησιού.

Βιβλιογραφία:

Church of Cyprus, 'Ιστορία της Ιεράς Αρχιεπισκοπής', *Εκκλησία της Κύπρου*, <https://churchofcyprus.org.cy/all/arxiepiskopi/istoria-tis-ieras-arxiepiskopis> [Πρόσβαση 22 Μαρτίου 2026].

Nicosia Municipality, 'Archbishop's Palace', *Nicosia Municipality*, <https://www.nicosia.org.cy/en-GB/discover/sights/archbishop-palace/> [Πρόσβαση 22 Μαρτίου 2026].

Nicosia Municipality, 'Cyprus Folk Art Museum', *Nicosia Municipality*, <https://www.nicosia.org.cy/en-GB/discover/museums/cyprus-folk-art-Museum/> [Πρόσβαση 22 Μαρτίου 2026].

5.4 Λευκωσία - Τύμβος της Μακεδονίτισσας

*Λευκωσία – Τύμβος Μακεδονίτισσας
Φωτογραφία: Γιάννης Κούρτογλου / CyprusAlive*

Ο Τύμβος της Μακεδονίτισσας αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους τόπους ιστορικής μνήμης της νεότερης Κύπρου. Βρίσκεται στην Έγκωμη, στη δυτική Λευκωσία, και είναι γνωστός και ως Στρατιωτικό Κοιμητήριο Μακεδονίτισσας. Δημιουργήθηκε προς τιμήν των Ελλαδιτών και Κυπρίων που έπεσαν κατά την τουρκική εισβολή του 1974 και συνιστά χώρο ταφής, τιμής και συλλογικής μνήμης για τους πεσόντες του πολέμου.

Η ιστορική σημασία του χώρου συνδέεται άμεσα με τα γεγονότα του τραγικού καλοκαιριού του 1974. Ο Τύμβος ανεγέρθηκε στον χώρο όπου κατέπεσε, κατά την επιχείρηση «Νίκη», το ελληνικό στρατιωτικό αεροσκάφος Nord Noratlas, το οποίο μετέφερε καταδρομείς στην Κύπρο για την ενίσχυση της άμυνας του νησιού. Έτσι, ο χώρος δεν λειτουργεί μόνο ως στρατιωτικό κοιμητήριο, αλλά και ως μνημείο της θυσίας, της τραγικής απώλειας και της πολεμικής μνήμης που συνδέεται με την εισβολή του 1974.

Από μνημειακή και συμβολική άποψη, ο Τύμβος της Μακεδονίτισσας υπερβαίνει τη λειτουργία ενός απλού κοιμητηρίου. Η μεταγενέστερη διαμόρφωση του χώρου, με ταφές, κενοτάφια, επιτύμβιες συνθέσεις και μνημονικά στοιχεία, τον ανέδειξε σε οργανωμένο τόπο δημόσιας τελετουργίας και εθνικής αναφοράς. Τέτοιοι χώροι λειτουργούν όχι μόνο ως ιστορικά σημεία, αλλά και ως φορείς διαρκούς ανανέωσης της συλλογικής ταυτότητας μέσω τελετών, επισκέψεων και εκπαιδευτικών πρακτικών. Υπό αυτή την έννοια, ο Τύμβος της Μακεδονίτισσας αποτελεί ιερό μνημειακό τοπίο όπου η ιστορία, το πένθος και η δημόσια μνήμη συνδέονται στενά.

Βιβλιογραφία:

Municipality of Nicosia, ‘Τύμβος της Μακεδονίτισσας’, *Δήμος Λευκωσίας*, <https://www.nicosia.org.cy/el-GR/discover/sights/19974/> [Πρόσβαση 15 Μαρτίου 2026].

V. Karaiskou, “Commemorative sculpture and ceremonial behaviors in the public sphere: Cyprus as a case study”, *Sociology Study* 3, αρ. 12 (2013). 920–932.

5.5 Λευκωσία - Φυλακισμένα Μνήματα

Λευκωσία – Φυλακισμένα Μνήματα

Φωτογραφία: Michael Paraskevas, Wikimedia Commons

Τα Φυλακισμένα Μνήματα αποτελούν έναν από τους ιερότερους τόπους της νεότερης κυπριακής ιστορίας. Βρίσκονται στον χώρο των Κεντρικών Φυλακών Λευκωσίας και συνδέονται άμεσα με τον απελευθερωτικό αγώνα της ΕΟΚΑ κατά τα έτη 1955–1959. Δεν πρόκειται απλώς για έναν τόπο ταφής, αλλά για έναν χώρο όπου η θυσία, το μαρτύριο και η ιστορική μνήμη συμπυκνώνονται με μοναδική ένταση. Η ίδια η γέννηση του χώρου υπήρξε αποτέλεσμα της αποικιακής καταστολής: οι βρετανικές αρχές επέλεξαν να ενταφιάσουν εκεί τους εκτελεσθέντες και πεσόντες αγωνιστές, ώστε να αποτρέψουν τις δημόσιες κηδείες και τη λαϊκή συσπείρωση. Όμως εκείνο που σχεδιάστηκε ως πράξη σιωπής μεταβλήθηκε τελικά σε ένα από τα ισχυρότερα σύμβολα της κυπριακής ιστορικής συνείδησης.

Στον χώρο έχουν ενταφιαστεί δεκατρείς αγωνιστές της ΕΟΚΑ. Εννέα οδηγήθηκαν στην αγχόνη μέσα στις ίδιες τις φυλακές, τρεις έπεσαν σε μάχη και ένας υπέκυψε στα τραύματά του. Η εγγύτητα των τάφων προς τα κελιά των μελλοθανάτων και προς τον χώρο των εκτελέσεων προσδίδει στο μνημείο σπάνια ιστορική αυθεντικότητα. Εδώ, ο επισκέπτης δεν βρίσκεται απλώς μπροστά σε ένα μνημείο αφιερωμένο στους νεκρούς, βρίσκεται μέσα σε έναν ιερό χώρο όπου η τελευταία δοκιμασία, η οδύνη και η απόφαση για θυσία παραμένουν σχεδόν απτές. Γι' αυτό και τα Φυλακισμένα Μνήματα δεν λειτουργούν μόνο ως ταφικό σύνολο, αλλά ως τόπος σιωπηλής μαρτυρίας για το ανθρώπινο κόστος του αγώνα για ελευθερία.

Η σημασία του χώρου, ωστόσο, υπερβαίνει το ίδιο το ιστορικό γεγονός. Η νεότερη έρευνα έχει επισημάνει ότι τα Φυλακισμένα Μνήματα αποτελούν έναν από τους κεντρικούς τόπους μνήμης της Κυπριακής Δημοκρατίας, όπου η εθνική αφήγηση, η τελετουργία και η δημόσια ιστορία συναντώνται. Οι επισκέψεις, τα τρισάγια, οι μαθητικές τελετές και οι ετήσιες επετειακές εκδηλώσεις δεν συντηρούν απλώς την ανάμνηση των προσώπων, αλλά ανανεώνουν συνεχώς τη σημασία του χώρου ως μνημείου συλλογικής συνείδησης. Έτσι, τα Φυλακισμένα

Μνήματα λειτουργούν ταυτόχρονα ως ιστορικός τόπος, ως ηθικό σύμβολο και ως ζωντανό προσκύνημα της νεότερης Κύπρου.

Τα Φυλακισμένα Μνήματα είναι μνημείο ιστορικής, ηθικής και συμβολικής σημασίας. Η απλότητα του χώρου αντιπαραβάλλεται με το μέγεθος της θυσίας που φέρει. Μέσα στους περιορισμένους αυτούς τοίχους, η μνήμη των αγωνιστών της ΕΟΚΑ δεν παραμένει παρελθόν, μετατρέπεται σε διαρκή υπενθύμιση ότι η ελευθερία, η αξιοπρέπεια και η ιστορική αυτοσυνειδησία ενός λαού οικοδομούνται συχνά πάνω στη σιωπηλή δύναμη της αυτοπροσφοράς.

Βιβλιογραφία:

Church of Cyprus, 'Φυλακισμένα Μνήματα', 1 April 2026, <https://churchofcyprus.org.cy/69477> [Πρόσβαση 02 Απριλίου 2026].

5.6 Λευκωσία, δάσος Μαχαιρά - Βασιλική και Σταυροπηγιακή Μονή Παναγίας του Μαχαιρά

*Λευκωσία – Βασιλική και Σταυροπηγιακή Μονή Παναγίας του Μαχαιρά
Φωτογραφία: Maxeras / Wikimedia Commons*

Η Βασιλική και Σταυροπηγιακή μονή Παναγίας του Μαχαιρά αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα ενεργά μοναστικά κέντρα της Κύπρου. Βρίσκεται σε δασώδη περιοχή της οροσειράς του Μαχαιρά, κοντά στον Λαζανιά της επαρχίας Λευκωσίας, και συγκαταλέγεται μεταξύ των τριών βασιλικών και σταυροπηγιακών μονών του νησιού. Η ίδρυσή της τοποθετείται στα τέλη του 12ου αιώνα και η ιστορική της φυσιογνωμία συνδέεται άμεσα με τη λατρεία της Παναγίας Αγιοσορίτισσας/Μαχαιριώτισσας, της οποίας η εφέστια εικόνα κατέχει κεντρική θέση στη ζωή της μονής. Η σπουδαία εικόνα που χρονολογείται στον 11^ο αιώνα θεωρείται ως το πιστότερο αντίγραφο της αρχικής εικόνας της Αγιοσορίτισσας που βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη.

Η πρώιμη ιστορία της μονής συνδέεται με ασκητικές μορφές που διαμόρφωσαν τον αρχικό της χαρακτήρα, ενώ η ύπαρξη Τυπικού ήδη από τις αρχές του 13^{ου} αιώνα μαρτυρεί οργανωμένη κοινοβιακή συγκρότηση και σαφές πνευματικό πλαίσιο λειτουργίας. Το Τυπικό της μονής έχει ιδιαίτερη σημασία για τη μελέτη του κυπριακού μοναχισμού, επειδή αποκαλύπτει ότι η μονή Μαχαιρά δεν υπήρξε απλώς τόπος τοπικής λατρείας, αλλά κοινότητα με σαφή διοικητική, πνευματική και λειτουργική οργάνωση. Για τον λόγο αυτό, η μονή κατέχει ξεχωριστή θέση στην ιστορία των μεσαιωνικών κυπριακών μοναστηριών.

Από κτηριολογική άποψη, το σημερινό συγκρότημα δεν διατηρεί αναλλοίωτη τη μεσαιωνική του μορφή, επειδή υπέστη μεγάλες καταστροφές και μεταγενέστερες ανακαινίσεις. Η μονή αναπτύσσεται ως κλειστό μοναστηριακό σύνολο με κεντρικό ναό και πτέρυγες γύρω του, σύμφωνα με τον συνήθη τύπο των μεγάλων κυπριακών μοναστηριών. Το σημερινό καθολικό βρίσκεται στον πυρήνα του συγκροτήματος, ενώ στο ανακαινισμένο σκευοφυλάκιο φυλάσσονται βιβλία, χειρόγραφα, εικόνες και άλλα κειμήλια, που μαρτυρούν τη μακραίωνη πνευματική και ιστορική του συνέχεια. Η μεγάλη πυρκαγιά του 1892 υπήρξε

καθοριστική για τη μορφή που παρουσιάζει σήμερα η μονή, αφού μετά από αυτήν ακολούθησε εκτεταμένη ανοικοδόμηση και ανακαίνιση.

Η μονή υπήρξε επίσης σημαντικό κέντρο γραμμάτων και παιδείας. Η παράδοσή της συνδέεται με την καλλιέργεια της εκκλησιαστικής μόρφωσης, τη διατήρηση βιβλίων και χειρογράφων και τη διαμόρφωση σημαντικών εκκλησιαστικών προσωπικοτήτων. Ιδιαίτερη θέση κατέχει η σχέση της με τον μετέπειτα αρχιεπίσκοπο Κυπριανό, ο οποίος συνδέθηκε με τη Μαχαιριώτικη παράδοση και τη γενικότερη πνευματική ακτινοβολία της μονής. Έτσι, η Μονή Μαχαιρά δεν υπήρξε μόνο χώρος ασκήσεως και λατρείας, αλλά και φορέας παιδείας και εκκλησιαστικής συγκρότησης.

Στη νεότερη ιστορική μνήμη της Κύπρου, η μονή Μαχαιρά κατέχει επίσης σημαντική θέση λόγω της σχέσης της με τον αγωνιστή της ΕΟΚΑ Γρηγόρη Αυξεντίου. Στην ευρύτερη περιοχή της μονής, όπου βρισκόταν το κρησφύγετό του, έχει διαμορφωθεί χώρος μνήμης που συνδέει το μοναστηριακό τοπίο με την ιστορία του αντιαποικιακού αγώνα. Με τον τρόπο αυτό, η μονή υπερβαίνει τα όρια ενός εκκλησιαστικού καθιδρύματος και εντάσσεται ενεργά στη νεότερη ιστορική αυτοσυνειδησία της Κύπρου.

Η Μονή Παναγίας του Μαχαιρά αποτελεί, συνεπώς, μνημείο εξαιρετικής θρησκευτικής, ιστορικής και πολιτισμικής σημασίας. Η αξία της δεν εξαντλείται στον μοναστικό της χαρακτήρα, αλλά εκτείνεται στην ιστορία του κυπριακού μοναχισμού, στη διατήρηση της λατρευτικής παράδοσης, στην παιδεία, στη διαμόρφωση εκκλησιαστικών μορφών και στη συλλογική μνήμη της νεότερης Κύπρου.

Βιβλιογραφία:

N. Coureas, *The Foundation Rules of Medieval Cypriot Monasteries: Makhairas and St Neophytos* (Nicosia: Cyprus Research Centre, 2003).

I. Π. Τσικνόπουλλος, *Η Ιερά Βασιλική και Σταυροπηγιακή μονή της Υπεραγίας Θεοτόκου του Μαχαιρά*, Λευκωσία 1968.

I. Π. Τσικνόπουλλος, *Κυπριακά Τυπικά*, Κέντρον Επιστημονικών Μελετών, Πηγαί και Μελέται της Κυπριακής Ιστορίας, Λευκωσία 1969.

5.7 Λευκωσία - Μονή Παναγίας του Κύκκου

Λευκωσία – Μονή Παναγίας του Κύκκου

Η Μονή Παναγίας του Κύκκου αποτελεί ίσως το πιο γνωστό μοναστήρι του νησιού. Βρίσκεται στην ορεινή περιοχή της Μαραθάσας, στην οροσειρά του Τροόδους. Η μονή είναι γνωστή με την πλήρη ονομασία Ιερά Βασιλική και Σταυροπηγιακή Μονή Παναγίας του Κύκκου, χαρακτηρισμοί που συνδέονται με την αυτοκρατορική ίδρυσή της και με το ιδιαίτερο εκκλησιαστικό της καθεστώς, συγκεκριμένα η ίδρυσή της ανάγεται στη βυζαντινή περίοδο, στα τέλη του 11ου αιώνα, επί αυτοκράτορα Αλεξίου Α΄ Κομνηνού. Η μακραίωνη παρουσία της συνδέεται στενά με τη θρησκευτική, ιστορική και πολιτισμική ζωή της Κύπρου.

Κεντρικό στοιχείο της ταυτότητας της μονής είναι η εφέστιος βυζαντινή εικόνα της Παναγίας του Κύκκου, γνωστή ως Κυκκώτισσα, η οποία αποτελεί το κύριο κειμήλιο και τον βασικό άξονα της προσκυνηματικής της ακτινοβολίας. Σε επίπεδο ιστορίας της τέχνης, η σημασία της εικόνας υπερβαίνει το τοπικό πλαίσιο, καθώς έχει υποστηριχθεί ότι ο εικονογραφικός τύπος της Κυκκώτισσας συνδέεται με ευρύτερες καλλιτεχνικές διαδρομές και με τη διάδοση σχετικών προτύπων και εκτός Κύπρου.

Από ιστορική και αρχιτεκτονική άποψη, τα αρχικά κτήρια ήταν κυρίως ξύλινα, εξαιτίας της αφθονίας ξυλείας στην ευρύτερη περιοχή του δάσους της Πάφου. Η μονή υπέστη επανειλημμένες καταστροφές από πυρκαγιές. Μετά από πυρκαγιά του 1365, το συγκρότημα ανοικοδομήθηκε εκ νέου με ξύλο και πέτρα, ενώ νέα καταστροφή σημειώθηκε το 1541, οπότε η μονή ανακατασκευάστηκε εξ ολοκλήρου από πέτρα. Κατά τη φάση αυτή ο ναός οικοδομήθηκε ως μονόκλιτος, ενώ το 1745 επεκτάθηκε και μετατράπηκε σε τρίκλιτο. Τα τρία κλίτη του ναού αφιερώθηκαν αντιστοίχως στην Παναγία, στους Αγίους Πάντες και στους Αρχαγγέλους Μιχαήλ και Γαβριήλ. Παρά τις μεταβολές αυτές, η μονή διατήρησε αδιάλειπτα τον χαρακτήρα της ως κορυφαίο θρησκευτικό κέντρο και ως σταθερό σημείο αναφοράς για την ορθόδοξη παράδοση της Κύπρου.

Η σημασία της μονής δεν περιορίζεται μόνο στον λατρευτικό της ρόλο. Η Μονή Κύκκου λειτούργησε διαχρονικά και ως θεσμός με ευρύτερη κοινωνική και

οικονομική παρουσία στην κυπριακή κοινωνία. Υπό αυτό το πρίσμα, η μονή δεν προβάλλει μόνο ως τόπος προσκυνήματος, αλλά και ως οργανωμένος εκκλησιαστικός φορέας με ιστορικό βάθος και ουσιαστική επίδραση στην κοινωνική ζωή του τόπου.

Παράλληλα, η διατήρηση της εικόνας της Κυκκώτισσας και η ιδιαίτερη τιμή που της αποδίδεται εξηγούν σε μεγάλο βαθμό το κύρος και την ακτινοβολία της μονής.

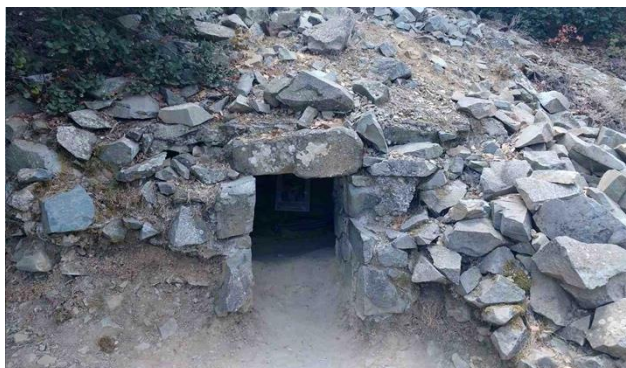
Καταλήγοντας, η Μονή Παναγίας του Κύκκου αποτελεί μνημείο εξέχουσας θρησκευτικής, ιστορικής και πολιτισμικής σημασίας. Η βυζαντινή της καταγωγή, η παράδοση της θαυματουργής εικόνας της Θεοτόκου και η διαχρονική της παρουσία δικαιολογούν την ξεχωριστή θέση της στον κυπριακό χώρο.

Βιβλιογραφία:

Ηγουμένου Κύκκου Χρυσοστόμου, *Η Ιερά Βασιλική και Σταυροπηγιακή Μονή του Κύκκου*, Ιερά Μονή Κύκκου 1969.

Κ. Ν. Κωνσταντινίδης, *Η Διήγηση της Θαυματουργής εικόνας της Θεοτόκου Ελεούσας του Κύκκου, κατά τον ελληνικό κώδικα 2313 του Βατικανού*, Πηγές της Ιστορίας της Ιεράς Μονής Κύκκου IV, Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία 2002.

5.8 Λευκωσία – Μονή Μαχαιρά, κρησφύγετο Γρηγόρη Αυξεντίου

*Λευκωσία-Κρησφύγετο Γρηγόρη Αυξεντίου
Φωτογραφία: Λύκηθος, Πανεπιστήμιο Κύπρου*

Το κρησφύγετο του Γρηγόρη Αυξεντίου, στην περιοχή της Ιεράς Μονής Μαχαιρά, αποτελεί έναν από τους πλέον φορτισμένους ιστορικούς τόπους της νεότερης Κύπρου. Ο χώρος συνδέεται άμεσα με την τελική φάση της δράσης του Γρηγόρη Αυξεντίου, υπαρχηγού της ΕΟΚΑ, και με τα γεγονότα της 3ης Μαρτίου 1957, όταν οι βρετανικές δυνάμεις περικύκλωσαν το κρησφύγετο και ο Αυξεντίου έπεσε ηρωικά μαχόμενος, ύστερα από πολύωρη αντίσταση. Η μνήμη του χώρου υπερβαίνει τη στρατιωτική διάσταση του γεγονότος και έχει ενταχθεί βαθιά στην ιστορική και συλλογική συνείδηση της Κύπρου.

Το κρησφύγετο δεν είναι απλώς το σημείο του θανάτου ενός αγωνιστή, αλλά τόπος όπου συμπυκνώθηκε η έννοια της αυτοθυσίας στον αγώνα της ΕΟΚΑ. Η εγγύτητά του προς τη Μονή Μαχαιρά προσέδωσε στον χώρο ιδιαίτερη ηθική και συμβολική βαρύτητα, ενώ η μεταγενέστερη διατήρησή του τον κατέστησε τόπο μνήμης, προσκυνήματος και εκπαιδευτικής αναφοράς.

Η σύγχρονη πρόσληψη του χώρου δεν περιορίζεται στο ίδιο το υπόγειο καταφύγιο, αλλά περιλαμβάνει και τον ανδριάντα του Αυξεντίου, το μουσείο και τις τελετουργικές πρακτικές μνήμης που οργανώνονται εκεί. Η σχετική ακαδημαϊκή έρευνα έχει δείξει ότι ο χώρος έχει μετασχηματιστεί σε τόπο προσκυνηματικού χαρακτήρα, όπου η ιστορική μνήμη, η εθνική αφήγηση και η υλικότητα του τοπίου λειτουργούν από κοινού. Έτσι, το κρησφύγετο αποκτά σημασία όχι μόνο ως ιστορικό κατάλοιπο, αλλά και ως μνημειακός τόπος στον οποίο ανανεώνεται διαρκώς η σχέση ανάμεσα στη θυσία, τη μνήμη και την ταυτότητα.

Συνολικά, το Κρησφύγετο του Γρηγόρη Αυξεντίου συνιστά μνημείο ιστορικής και συμβολικής σημασίας για την Κύπρο. Η σύνδεσή του με τη θυσία του Αυξεντίου, η εγγύτητά του προς τη Μονή Μαχαιρά και η μετατροπή του σε οργανωμένο τόπο μνήμης το καθιστούν έναν από τους πλέον αναγνωρίσιμους χώρους της νεότερης κυπριακής ιστορίας.

Βιβλιογραφία:

A. Karyos, “The Museum of the National Struggle, the Imprisoned Tombs and the Machairas’ Hideout”, στο Museums and Monuments to the History of Cyprus, 2019.

Church of Cyprus, ‘Ημέρα μνήμης του ήρωα της ΕΟΚΑ 1955-59 Γρηγόρη Αυξεντίου, του Σταυραετού του Μαχαιρά (3 Μαρτίου)’, 20 February 2025, <https://churchofcyprus.org.cy/41376> [Πρόσβαση 19 Μαρτίου 2026].

V. Karaiskou, “Commemorative sculpture and ceremonial behaviors in the public sphere: Cyprus as a case study”, *Sociology Study* 3, αρ. 12 (2013), 920–932.

6.1 Κερύνεια, Καλογραία - Μονή του Χριστού Αντιφωνητή

Κερύνεια, Καλογραία – Μονή του Χριστού Αντιφωνητή

Η μονή του Χριστού Αντιφωνητή, στις υπώρειες του Πενταδακτύλου, κοντά στην Καλογραία και τον Άγιο Αμβρόσιο της επαρχίας Κερύνειας, αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα βυζαντινά μνημεία της Κύπρου. Από το μοναστηριακό συγκρότημα σώζεται κυρίως το καθολικό, ενώ ερείπια του παλαιού μοναστηριού διατηρούνται ανατολικά και βορειοανατολικά του ναού. Το μνημείο χρονολογείται στον 12ο αιώνα και αναγνωρίζεται ως κορυφαίο παράδειγμα του οκταγωνικού τύπου στην κυπριακή ναοδομία.

Από αρχιτεκτονική άποψη, το καθολικό παρουσιάζει ιδιαίτερη τυπολογική σημασία, καθώς ο τρούλλος οργανώνει τον εσωτερικό χώρο κατά την οκταγωνική διάταξη, στοιχείο που του προσδίδει εξέχουσα θέση στην ιστορία της μεσοβυζαντινής αρχιτεκτονικής της Κύπρου. Η ειδικότερη βιβλιογραφία για τα χριστιανικά μνημεία της επαρχίας Κερύνειας, καθώς και οι επίσημες εκκλησιαστικές παρουσιάσεις, αντιμετωπίζουν τη μονή ως μνημείο εξαιρετικής αρχιτεκτονικής και ιστορικής βαρύτητας, λόγω της διασύνδεσής του με την πρωτεύουσα Κωνσταντινούπολη.

Ιδιαίτερη είναι και η αξία του τοιχογραφικού διακόσμου. Η έρευνα έχει δείξει ότι οι τοιχογραφίες του μνημείου ανήκουν σε περισσότερες από μία φάσεις: οι παλαιότερες ανάγονται στα τέλη του 12ου αιώνα, ενώ μεταγενέστερα στρώματα χρονολογούνται στις τελευταίες δεκαετίες του 15ου αιώνα. Στις μεταγενέστερες αυτές φάσεις ανήκαν και μεγάλες συνθέσεις, όπως η Μέλλουσα Κρίση και η Ρίζα του Ιεσσαί, που συγκαταλέγονται στα σημαντικότερα έργα του διακόσμου της μονής.

Η νεότερη ιστορία του μνημείου συνδέεται άμεσα με τις απώλειες που υπέστη μετά το 1974. Συγκεκριμένα, οι τοιχογραφίες του ναού διατηρούνταν σε καλή κατάσταση έως τότε, αλλά στα χρόνια που ακολούθησαν το μνημείο υπήρξε θύμα συστηματικής λεηλασίας. Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται και η υπόθεση εντοπισμού, κατά τη δεκαετία του 1980 στην Ολλανδία, τεσσάρων εικόνων από

την εκκλησία του Αντιφωνητή, οι οποίες συνδέονται με την ευρύτερη διακίνηση κλαπέτων κειμηλίων από τις κατεχόμενες περιοχές.

Παρά τις σοβαρές αυτές απώλειες, η Μονή του Χριστού Αντιφωνητή εξακολουθεί να αποτελεί μνημείο εξέχουσας ιστορικής και καλλιτεχνικής σημασίας. Η αξία της έγκειται όχι μόνο στην αρχιτεκτονική της πρωτοτυπία και στον υψηλού επιπέδου ζωγραφικό της διάκοσμο, αλλά και στο ότι αποτελεί εμβληματικό τεκμήριο της βυζαντινής παρουσίας στην επαρχία Κερύνειας.

Βιβλιογραφία:

S. Daniilia, , E. Minopoulou, , D. Demosthenous, and G. Karagiannis, “A comparative study of wall paintings at the Cypriot monastery of Christ Antiphonitis: one artist or two?” *Journal of Archaeological Science*, 35 (6), (2008) 1695–1707.

Σ. Περδίκης, «Καθολικό Μονής Χριστού Αντιφωνητή» στο Χ. Χατζηχριστοδούλου (επιμ.), *Οδοιπορικό στα χριστιανικά μνημεία της μητροπολιτικής περιφέρειας Κυρηνείας*, Ιερά Μητρόπολις Κυρηνείας, Λευκωσία 2006, 181–189.

6.2 Κερύνεια - Κάστρο της Κερύνειας

Κερύνεια – Κάστρο της Κερύνειας

Το Κάστρο της Κερύνειας αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα οχυρωματικά μνημεία της Κύπρου και ένα από τα πλέον χαρακτηριστικά τεκμήρια της μεσαιωνικής στρατιωτικής αρχιτεκτονικής του νησιού. Βρίσκεται στο ανατολικό άκρο του παλαιού λιμανιού της Κερύνειας και η θέση του εξηγεί τον κείμενο στρατηγικό του ρόλο: έλεγχε την είσοδο του λιμένα, προστάτευε την παραλιακή πόλη και λειτουργούσε ως κομβικό σημείο επιτήρησης του βόρειου θαλάσσιου μετώπου της Κύπρου. Η ιστορία του είναι πολυστρωματική, καθώς στο μνημείο διακρίνονται βυζαντινές, φραγκικές, βενετικές και οθωμανικές φάσεις, γεγονός που το καθιστά ιδιαίτερα σημαντικό για την κατανόηση της διαχρονικής αμυντικής οργάνωσης της Κερύνειας.

Το αρχικό φρούριο θεωρείται ότι οικοδομήθηκε από τους Βυζαντινούς, πιθανότατα τον 7ο αιώνα, ως απάντηση στις αραβικές επιδρομές. Κατά τη φραγκική περίοδο το κάστρο επεκτάθηκε ουσιαστικά, ιδίως στις αρχές του 13ου αιώνα, όταν οι Λουζινιανοί ενίσχυσαν τις οχυρώσεις του. Στη συνέχεια γνώρισε νέες μετασκευές και καταστροφές, ενώ η βενετική ανακατασκευή του 16ου αιώνα προσέδωσε στο μνημείο σε μεγάλο βαθμό τη σημερινή του μορφή, προσαρμόζοντάς το στις ανάγκες της πυροβολικής άμυνας. Η ιστορική του πορεία συνεχίστηκε και κατά την οθωμανική περίοδο, με μεταγενέστερες αλλαγές χρήσης και επεμβάσεις.

Το Κάστρο της Κερύνειας αποτελεί σύνθετο οχυρωματικό σύνολο με σχεδόν τετραγωνική κάτοψη, ισχυρούς περιβόλους, πύργους, εσωτερική αυλή και επιμέρους κτηριακές ενότητες που εξυπηρετούσαν στρατιωτικές και διοικητικές ανάγκες. Η βενετική φάση είναι ιδιαίτερα σημαντική, καθώς συνδέεται με την προσθήκη παχύτερων τειχών, χαμηλότερων και ισχυρότερων προμαχώνων και πυροθυρίδων κατάλληλων για πυροβόλα όπλα, χαρακτηριστικά που εντάσσουν το κάστρο στη μετάβαση από τη μεσαιωνική στην πρώιμη νεότερη οχυρωματική τεχνολογία. Παράλληλα, στο εσωτερικό του διατηρούνται κατάλοιπα παλαιότερων φάσεων, ανάμεσα στα οποία ξεχωρίζει η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου, που συνδέεται με την πρώιμη βυζαντινή περίοδο. Η σχέση ανάμεσα

στις διαδοχικές οικοδομικές στρώσεις καθιστά το κάστρο εξαιρετικά χρήσιμο για τη μελέτη της εξέλιξης της στρατιωτικής αρχιτεκτονικής στην ανατολική Μεσόγειο.

Η σημασία του κάστρου δεν περιορίζεται στην αμυντική του λειτουργία. Η θέση του στο λιμάνι, η εσωτερική του οργάνωση και οι διαδοχικές μετατροπές του δείχνουν ότι λειτούργησε ως χώρος στρατιωτικού ελέγχου, διοίκησης και προστασίας της θαλάσσιας επικοινωνίας της Κερύνειας.

Βιβλιογραφία:

Department of Antiquities, Republic of Cyprus, ‘The Looting of Cultural Heritage in Occupied Cyprus’, section ‘KERYNEIA CASTLE/ KERYNEIA SHIPWRECK’, *Ministry of Culture, Republic of Cyprus*, n.d. <https://www.culture.gov.cy/dmiculture/DA/DA.nsf/All/114C347410C331AFC2257276003D12F2?OpenDocument> [Πρόσβαση 01 Απριλίου 2026].

6.3 Κερύνεια - Αββαείο Μπελλαπαίς

Κερύνεια – Αββαείο Μπελλαπαίς

Το Αββαείο του Μπελλαπαίς αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα μνημεία της λατινικής μεσαιωνικής αρχιτεκτονικής στην Κύπρο και ένα από τα πληρέστερα σωζόμενα γοθικά μοναστηριακά συγκροτήματα της ανατολικής Μεσογείου. Βρίσκεται στο ομώνυμο χωριό της επαρχίας Κερύνειας, στις βόρειες υπώρειες του Πενταδακτύλου, και συνδέεται άμεσα με την ιστορία της φραγκικής Κύπρου και με την εγκατάσταση λατινικών μοναχικών ταγμάτων στο νησί. Χαρακτηρίζεται ως ένα από τα λαμπρότερα σωζόμενα γοθικά μνημεία της Κύπρου.

Ιστορικά, το αββαείο συνδέεται με τους μοναχούς του Τάγματος του Αγίου Αυγουστίνου, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν στην περιοχή μετά τις ανακατατάξεις στους Αγίους Τόπους στα τέλη του 12ου αιώνα. Αργότερα το αββαείο υιοθέτησε τους κανόνες των Νορμπερτιανών ή Πρεμονστρατιανών μοναχών, επί ημερών του δευτέρου Λατίνου αρχιεπισκόπου Λευκωσίας Thierry (1206-1211). Η κύρια ανάπτυξη του συγκροτήματος πραγματοποιήθηκε κατά τον 13ο και 14ο αιώνα, όταν το μοναστήρι εξελίχθηκε σε σημαντικό θρησκευτικό και πνευματικό κέντρο της Κύπρου κατά την περίοδο των Λουζινιανών. Η ιστορική του πορεία αντανακλά τη στενή σχέση της λατινικής μοναστικής παρουσίας με τη φραγκική πολιτική και εκκλησιαστική οργάνωση του νησιού. Κατά τους μεταγενέστερους χρόνους, και ιδίως μετά την οθωμανική κατάκτηση, το μοναστήρι εγκατέλειψε τον αρχικό λατινικό του χαρακτήρα και οδηγήθηκε σταδιακά σε παρακμή, χωρίς όμως να χαθεί η μνημειακή του σημασία.

Αρχιτεκτονικά, το Μπελλαπαίς αποτελεί εξαιρετικό παράδειγμα γοθικής μοναστηριακής αρχιτεκτονικής, με δυτικοευρωπαϊκά μορφολογικά στοιχεία προσαρμοσμένα στο κυπριακό περιβάλλον.

Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί η μεγάλη τράπεζα του αββαείου, ένα από τα καλύτερα σωζόμενα τμήματα του συγκροτήματος, που αποδίδει τη μνημειακή κλίμακα και την υψηλή αρχιτεκτονική ποιότητα του μοναστηριού. Η εικόνα του μνημείου φανερώνει ότι το Μπελλαπαίς, δεν υπήρξε ένα απλό επαρχιακό

μοναστήρι, αλλά ένας χώρος όπου η θρησκευτική ζωή, η καλλιτεχνική έκφραση και η κοινωνική προβολή της λατινικής ελίτ συνυφαίνονταν. Ο ναός του, αφιερωμένος στην Παναγία την Ασπροφορούσα, πέρασε στα χέρια των Ορθοδόξων της Κύπρου, μετά την τουρκική κατάκτηση, κι εχρησιμοποιείτο από τους κατοίκους του Μπέλαπαϊς μέχρι και την προσφυγοποίησή τους το 1974.

Βιβλιογραφία:

C. Enlart, *Gothic Art and the Renaissance in Cyprus*, μτφρ. & επιμ., D. Hunt, London 1987 (Α΄ έκδοση: *L'art gothique et la Renaissance en Chypre*, 2 τόμοι, Paris 1899), 174-200.

M. Olympios, “Looking anew at the curvilinear tracery of the Bellapais Abbey cloister”, *Cahiers du Centre d'Études Chypriotes* 43 (2013), 405–422.

6.4 Κερύνεια, Λιβερά - «Νερό των Αποστόλων»

Κερύνεια, Λιβερά – «Νερό των Αποστόλων»

Η τοποθεσία «Νερό των Αποστόλων» στα Λιβερά αποτελεί χώρο με ιδιαίτερη θρησκευτική σημασία, καθώς συνδέεται, σύμφωνα με την τοπική παράδοση, αλλά και παλαιές γραπτές μαρτυρίες, με την παρουσία των Αποστόλων Παύλου και Βαρνάβα στη βόρεια ακτή της Κύπρου. Ο χώρος βρισκόταν σε παραθαλάσσια βραχώδη περιοχή, ανάμεσα στο χωριό Λιβερά και το ακρωτήριο Κορμακίτης, και συνδέθηκε με την παράδοση ότι οι Απόστολοι αποβιβάστηκαν εκεί, ύστερα από θαλάσσιο ταξίδι από την Πάφο όταν εκδιώχθηκαν από τους ειδωλολάτρες. Η τοπική αυτή μνήμη ενισχύθηκε και από την ευρύτερη σύνδεση της περιοχής των Λιβέρων Κακολιμιωνίν με τον απόστολο Παύλο, όπως αυτή απαντά σε παλαιότερες αγιολογικές και εκκλησιαστικές αναφορές.

Στο σημείο ανεγέρθηκε το 1968 μικρό εκκλησάκι/προσκυνητάρι αφιερωμένο στους Αποστόλους Παύλο και Βαρνάβα, ως έκφραση της επιβίωσης της αποστολικής παράδοσης στον χώρο. Σήμερα το κτίσμα δεν σώζεται, καθώς έχει καταστραφεί, διατηρείται όμως η βάση του, όπου διακρίνεται ακόμη η χρονολογία της ανέγερσής του. Σε μικρή απόσταση προς ανατολές βρίσκεται φυσικός βραχώδης όρμος, τον οποίο η τοπική παράδοση ταυτίζει με το σημείο αγκυροβολίας των Αποστόλων. Παράλληλα, η παρουσία γλυκού νερού σε άμεση γειτνίαση με τη θάλασσα, είτε από φυσική ροή που κατέβαινε από το βουνό είτε από πετρώκτιστες γούρνες που χρησιμοποιούνταν για το πότισμα των ζώων, προσέδωσε στην τοποθεσία ιδιαίτερη πρακτική και συμβολική αξία. Για τον λόγο αυτό ο χώρος διατηρήθηκε στη συλλογική μνήμη και με την ονομασία «Βούρνες των Αποστόλων».

Το «Νερό των Αποστόλων» δεν αποτελεί απλώς ένα τοπωνύμιο ή ένα σημείο λαϊκής ευσέβειας, αλλά ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα του τρόπου με τον οποίο η τοπική παράδοση, η εκκλησιαστική μνήμη και το φυσικό τοπίο συνυφαίνονται στην Κύπρο, δημιουργώντας τόπους με διαχρονικό ιστορικό και πνευματικό φορτίο.

Βιβλιογραφία:

Α. Φούλιας, «Λιβερά, Το Νερό των Αποστόλων», στο Χρ. Χατζηχριστοδούλου (επιμ.), *Οδοιπορικό στα Χριστιανικά Μνημεία της Μητρόπολης Κυρηναίας*, Λευκωσία 2006, 376–377.

6.5 Κερύνεια, Κορμακίτης – Ναός Άγιος Γεώργιος

Κερύνεια, Κορμακίτης – Ναός Άγιος Γεώργιος

Ο ναός του Αγίου Γεωργίου στον κατεχόμενο Κορμακίτη αποτελεί το κεντρικό λατρευτικό μνημείο της μαρωνιτικής κοινότητας του χωριού και συνδέεται άμεσα με τη θρησκευτική και ιστορική ταυτότητα ενός από τα σημαντικότερα μαρωνιτικά κέντρα της Κύπρου. Η σημερινή μορφή του ναού ανήκει στις αρχές του 20ού αιώνα. Σύμφωνα με τις εκκλησιαστικές μαρτυρίες της Μαρωνιτικής Αρχιεπισκοπής Κύπρου, η οικοδόμησή του διήρκεσε από το 1900 έως το 1933, ενώ τα σχέδια αποδίδονται στον Μαλτέζο αρχιτέκτονα Φένεκ με τη συμβολή του μηχανικού Καφιέρο. Η ανέγερση του ναού, με εθελοντική εργασία των κατοίκων και χρήση τοπικής αλλά και πελεκητής πέτρας από την Αθήναι, αποτυπώνει όχι μόνο τεχνική μέριμνα αλλά και τη συλλογική αυτοσυνειδησία της κοινότητας.

Ο ναός περιγράφεται ως καμαροσκεπής βασιλική με κάτοψη σε σχήμα T. Το εσωτερικό οργανώνεται με ευρείες παραστάδες, οι οποίες ενώνονται με τόξα και διαμορφώνουν ευρύχωρες κόγχες-παρεκκλήσια, ενώ υπερώο σε σχήμα Π αναπτύσσεται στις τρεις πλευρές του ναού. Ο φωτισμός επιτυγχάνεται με μεγάλα ανοίγματα στα ανώτερα μέρη του οικοδομήματος και με παράθυρα πάνω από το ιερό, στοιχείο που ενισχύει τη μνημειακή αίσθηση του εσωτερικού χώρου. Η περιγραφή αυτή δείχνει ότι το κτίσμα, παρότι σχετικά νεότερο, μεγαλοπρέπεια, λειτουργικότητα και έντονη συμβολική παρουσία μέσα στον οικισμό.

Ο Άγιος Γεώργιος του Κορμακίτη δεν πρέπει να συγχέεται με τον παλαιότερο ναό ή παρεκκλήσιο του ίδιου αγίου, που βρίσκεται επίσης στο χωριό. Οι διαθέσιμες πηγές δείχνουν ότι στον Κορμακίτη υπήρχε παλαιότερος ναός του Αγίου Γεωργίου, τον οποίο η παράδοση και η τοπική μνήμη συνδέουν με παλαιότερες φάσεις της ζωής της μαρωνιτικής κοινότητας. Συγκεκριμένα, η εκκλησία του χωριού ήταν αφιερωμένη στον Άγιο Γεώργιο και μεταφέρει παλαιότερη χρονολόγηση στον 15ο αιώνα, γειτονική προς μοναστηριακό σύνολο, και υπήρξε ο κύριος ναός της μαρωνιτικής κοινότητας έως την ανέγερση του νεότερου ναού στις αρχές του 20ού αιώνα.

Η σημασία του μνημείου υπερβαίνει την αυστηρά αρχιτεκτονική του διάσταση. Ο ναός λειτουργεί έως σήμερα ως ενοριακός πυρήνας της Μαρωνιτικής Αρχιεπισκοπής στον Κορμακίτη, διατηρώντας ζωντανή τη λατρευτική συνέχεια της κοινότητας. Παράλληλα, ο παλιός Άγιος Γεώργιος έχει ήδη αποτελέσει αντικείμενο συντήρησης και αποκατάστασης, γεγονός που υπογραμμίζει τη βαρύτητα του συνόλου του μνημειακού χώρου για την πολιτιστική κληρονομιά της Κύπρου. Έτσι, ο Άγιος Γεώργιος Κορμακίτη συνιστά όχι απλώς ενοριακό ναό, αλλά σύμβολο ιστορικής επιβίωσης, κοινοτικής μνήμης και διαχρονικής παρουσίας των Μαρωνιτών στην Κύπρο. Η Μαρωνιτική κοινότητα στην Κύπρο τεκμηριώνει την παρουσία της, μέσα από ιστορικές πηγές, τουλάχιστον στον 8^ο αιώνα.

Βιβλιογραφία:

Maroniteparchy, *Ο ΣυνΚαθεδρικός Ναός Αγίου Γεωργίου Κορμακίτη* (2023) <https://maroniteparchy.org.cy/wp-content/uploads/2023/10/TETRAPTIXO-KORMAKITISA.pdf> [Πρόσβαση 19 Μαρτίου 2026].

Technical Committee on Cultural Heritage, *'Old St. George Church, Kormakitis/Koruçam', TCCH Cyprus*, <https://tcchcyprus.com/projects/old-st-george-church/> [Πρόσβαση 19 Μαρτίου 2026].

Πολυγνώση, *'Κορμακίτης', Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, <https://www.polignosi.com/cgi-bin/hweb?-A=5912&-V=limmata> [Πρόσβαση 19 Μαρτίου 2026].

6.6 Κερύνεια, Χαλεύκα (Πενταδάκτυλος) - Αρμενικό Μοναστήρι Αγίου Μακαρίου (Sourp Magar / Magaravank)

Κερύνεια, Χαλεύκα – Αρμενικό Μοναστήρι Αγίου Μακαρίου

Το Αρμενικό Μοναστήρι του Αγίου Μακαρίου, γνωστό και ως Sourp Magar ή Magaravank, αποτελεί το σημαντικότερο αρμενικό μνημείο της Κύπρου και δεσπόζει στην περιοχή της Χαλεύκας, στην οροσειρά του Πενταδακτύλου.

Η μονή ιδρύθηκε αρχικά ως κοπτικό μοναστήρι περί τον 9^ο-10^ο αιώνα, ενώ έως το 1425 είχε περιέλθει στην αρμενική κοινότητα της Κύπρου. Για αιώνες λειτούργησε ως τόπος προσκυνήματος, φιλοξενίας και πνευματικής αναφοράς για τους Αρμενίους της ανατολικής Μεσογείου, ενώ στη μονή φυλάσσονταν σημαντικά χειρόγραφα και η θαυματουργή εικόνα του Αγίου Μακαρίου.

Από αρχιτεκτονική άποψη, το συγκρότημα παρουσιάζει σύνθετη διάρθρωση. Η είσοδος περιγράφεται από τα δυτικά, ενώ οι ξενώνες και τα διάφορα κτίρια αναπτύσσονται περιμετρικά του ναού και του μικρού παρεκκλησίου. Δύο ναοί χωρίζονται από προθάλαμο όπου η ανωδομή του έχει πέσει, ενώ βόρεια βρίσκεται ο κύριος ναός και νότια μικρό παρεκκλήσιο, όπου και εδώ έχει καταστραφεί η ανωδομή του. Το παρεκκλήσιο διαθέτει μοναδική είσοδο στη βόρεια πλευρά και προεξέχουσα ημικυκλική αψίδα, εσωτερικά και εξωτερικά, ενώ και η Αγία Τράπεζα είναι ημικατεστραμμένη. Παράθυρα ανοίγονται στη δυτική και ανατολική πλευρά, καθώς και αψίδα, στοιχείο που μαρτυρεί τη σαφή λειτουργική οργάνωση του χώρου.

Ο κεντρικός ναός, το καθολικό της μονής δηλαδή, κτίσθηκε το 1814 και είναι μονόχωρος ναός, στεγασμένος με οξυκόρυφη καμάρα, ενώ η αψίδα του ιερού είναι ημικυκλική εσωτερικά και ακανόνιστη εξωτερικά. Γύρω από την κεντρική εκκλησία αναπτύσσονται βοηθητικά κτίσματα, όπως συμβαίνει συχνά στα μοναστηριακά συγκροτήματα, όπως ξενώνες, μαγειρεία, ενώ στη βόρεια πλευρά υπάρχουν σπηλαιόμορφα κελιά σε υπερυψωμένο διάδρομο.

Ιδιαίτερη σημασία έχει και ο θησαυρός των κειμηλίων της μονής, πολλά χειρόγραφα που ανήκαν στο μοναστήρι, χρονολογούμενα από τον 13ο αιώνα και

εξής, διασώθηκαν και φυλάσσονται σήμερα στο Πατριαρχείο του Μεγάλου Οίκου της Κιλικίας, στο Αντηλιάς του Λιβάνου. Το στοιχείο αυτό προσδίδει στο μνημείο ιδιαίτερη βαρύτητα όχι μόνο ως αρχιτεκτονικό και λατρευτικό κέντρο, αλλά και ως φορέα της γραπτής και εκκλησιαστικής παράδοσης της αρμενικής κοινότητας της Κύπρου.

Η νεότερη ιστορία της μονής συνδέεται άμεσα με τις καταστροφές που ακολούθησαν το 1974. Συγκεκριμένα, μετά την κατάληψη της περιοχής από τα τούρκικα στρατεύματα, το μοναστήρι υπέστη σοβαρές φθορές. Το 1999, μάλιστα, το κατοχικό καθεστώς συναίνεσε, ύστερα από πρόταση τουριστικής επιχείρησης, στη μετατροπή του μοναστηριού σε ξενοδοχειακή μονάδα, και είχαν ήδη αρχίσει ορισμένες εργασίες στους ξενώνες της νότιας πλευράς. Η εξέλιξη αυτή αποτράπηκε χάρη στις σύντονες προσπάθειες της αρμενικής κοινότητας και στις παρεμβάσεις των κυβερνήσεων της Κύπρου και της Αρμενίας.

Παρά την αποτροπή αυτής της μετατροπής, η κατάσταση διατήρησης του μνημείου παραμένει εξαιρετικά προβληματική. Ως εκ τούτου, το μοναστήρι εξακολουθεί να αποτελεί μνημείο μεγάλης ιστορικής και συμβολικής αξίας, αλλά συγχρόνως παραμένει σοβαρά απειλούμενο.

Το αρμενικό μοναστήρι του Αγίου Μακαρίου αποτελεί, συνεπώς, μνημείο εξαιρετικής ιστορικής, αρχιτεκτονικής και πολιτισμικής σημασίας. Η αξία του έγκειται τόσο στην πολυαιώνια παρουσία του στο ορεινό τοπίο του Πενταδακτύλου όσο και στον ρόλο του ως πνευματικού και πολιτιστικού κέντρου των Αρμενίων της Κύπρου, η παρουσία των οποίων εντοπίζεται στο νησί ήδη από τα τέλη του βου αιώνα μ.Χ. Ταυτόχρονα, η σύνθετη οικοδομική του μορφή, τα διασωθέντα κειμήλια και η νεότερη περιπέτεια της εγκατάλειψης και της απειλής αλλοίωσης, το καθιστούν ένα από τα πλέον χαρακτηριστικά παραδείγματα μνημείου που απαιτεί ουσιαστικής προστασίας.

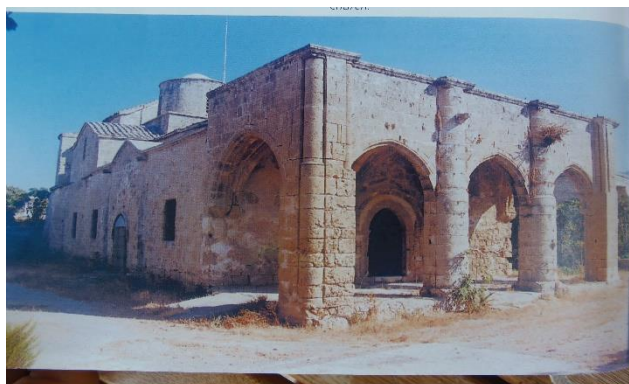
Βιβλιογραφία:

A.-M. Hadjilyra, *The Armenians of Cyprus*. Press and Information Office, Republic of Cyprus, Λευκωσία 2016.

Αρμενική Μητρόπολη Κύπρου *Η Αρμενική Εκκλησία στην Κύπρο*, Λευκωσία 2001.

A. Φούλιας, «Μονή Αγίου Μακαρίου/Αρμενομονάστηρο», Χρ. Χατζηχριστοδούλου (επιμ.), *Οδοιπορικό στα χριστιανικά μνημεία της Μητροπολιτικής περιφέρειας Κυρηνείας, Ιερά Μητρόπολις Κυρηνείας*, Λευκωσία 2006, 498-501.

6.7 Κερύνεια, Καραβάς – Μονή Παναγίας Αχειροποιήτου

Κερύνεια, Καραβάς – Μονή Παναγίας Αχειροποιήτου

Η μονή της Αχειροποιήτου είναι αφιερωμένη στην Παναγία και βρίσκεται στον παραθαλάσσιο χώρο της αρχαίας Λάμπουσας κοντά στη Λάπηθο και τον Καραβά, αποτελώντας ένα από τα σημαντικά βυζαντινά μοναστηριακά συγκροτήματα της Κύπρου.

Στο κέντρο της αυλής του μοναστηριού που έχει σχήμα Γ, είναι κτισμένο το καθολικό της μονής, που ανήκει στον τύπο του εγγεγραμμένου σταυροειδούς με τρούλλο και χρονολογείται στον 11^ο ή 12^ο αι. Ο ναός είναι κτισμένος στο κεντρικό κλίτος πεντάκλιτης παλαιοχριστιανικής ξυλόστεγης βασιλικής του 5ου αι. Η μεγάλη αψίδα του σημερινού ναού, που ανήκει στην παλαιοχριστιανική φάση, ενσωματώθηκε στον σημερινό μεσοβυζαντινό ναό. Από την παλαιοχριστιανική βασιλική σώζονται επίσης αξιόλογο μαρμαροθέτημα στην ανατολική πλευρά (opus sectile), τέσσερις κίονες, δύο κιονόκρανα κορινθιακού ρυθμού και γλυπτά θωράκια. Ο νάρθηκας στα δυτικά του ναού είναι κτίσμα του 12^{ου} αι., ενώ στα τέλη του 15^{ου} αι. κτίστηκε εξωνάρθηκας με γοτθικά χαρακτηριστικά. Το διώροφο κτήριο με τις στοές και τα κελιά είναι κτίσμα του 18^{ου} αι.

Μερικές τοιχογραφίες σώζονται στην αψίδα του ναού και χρονολογούνται στον 12^ο ή 14^ο αι. Το εικονοστάσιο είναι έργο διαφόρων εποχών και χρονολογείται στον 16^ο και 18^ο αι. Στη μονή φυλάσσονταν σημαντικές βυζαντινές και μεταβυζαντινές εικόνες και κειμήλια τα οποία χάθηκαν μετά το 1974, ενώ μία εικόνα βρέθηκε στα διαμερίσματα του Τούρκου αρχαιοκάπηλου Aidin Dikmen στο Μόναχο, που κατασχέθηκε από την Γερμανική αστυνομία. Τα πιο πάνω αποτελούν σημαντική μαρτυρία της βυζαντινής μοναστηριακής αρχιτεκτονικής στην Κύπρο και της ιστορικής παρουσίας του χριστιανισμού στην περιοχή.

Η μονή σήμερα είναι απροσπέλαστη αφού βρίσκεται μέσα σε στρατιωτική περιοχή του τουρκικού στρατού.

Βιβλιογραφία:

C. Enlart, *Gothic art and the renaissance in Cyprus*, (transl. D. Hunt. 1st Publ., L'art gothique et la renaissance en Chypre, Paris 1899), London 1987, 202-205, pic. 148-149.

A. Στυλιανού- Κ. Χαρμαντά, *Καραβάς*, Λευκωσία 1969, σ. 19-29, εικ.10.

A. Φούλιας, «Καραβάς, Μονή Αχειροποιήτου», Χρ. Χατζηχριστοδούλου (ed.), *Οδοιπορικό στα Χριστιανικά Μνημεία της Μητρόπολης Κυρηνείας*, Ιερά Μητρόπολις Κυρηνείας, Λευκωσία 2006, 208-213.

Φωτογραφικό υλικό: Οι φωτογραφίες ανήκουν στο αρχείο του δρος Α. Φούλια, εκτός εκεί που αναφέρεται διαφορετική προέλευση.

© 2026 Νατάσα Χατζησάββα και Δρ Ανδρέας Φούλιας. Απαγορεύεται η αναδημοσίευση ή αναπαραγωγή ολική ή μερική, με οποιονδήποτε τρόπο, μηχανικό, ηλεκτρονικό, διαδικτυακό, φωτοτυπικό, ή άλλον, χωρίς προηγούμενη γραπτή άδεια των αναφερομένων σε κάθε περίπτωση δημιουργών/συγγραφέων.